

คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยพุทธศตวรรษที่ 20-24*

Beliefs in Past Buddhas in Thai society during the 20th-24th Centuries BE

ชลดา โกปิตตา

Chollada Kopatta

บทคัดย่อ

คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยมีที่มาจากพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาและความเชื่อในท้องถิ่นปรากฏขึ้นอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 20 ความเชื่อในการบูชาอดีตพุทธเจ้านั้นเน้นอดีตพุทธเจ้าทั้งจำนวน 3 พระองค์ 6 พระองค์ 24 พระองค์ 27 พระองค์และไม่อาจประมาณนับได้ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติพระโคตมพุทธเจ้า รวมถึงพุทธานุภาพของพระพุทธรูปในอดีต ปัจจุบันและอนาคตที่มีต่อดินแดนที่พระองค์เสด็จมาโปรด ประทับรอยพระบาท และทรงทำนายนาคของบ้านเมืองและผู้คนในดินแดนศักดิ์สิทธิ์นั้นๆ ไว้ ความเชื่อเหล่านี้ปรากฏในคัมภีร์พิเศษ ตำนาน งานจิตรกรรม ปฏิมากรรมและจารีตปฏิบัติในท้องถิ่น ส่งเสริมและสืบทอดหลักพุทธธรรมเรื่องกรรมและไตรลักษณ์ กรอบคิดนี้กำหนดวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยให้ศรัทธาในพุทธศาสนา ประพฤติชอบ สืบทอดประเพณีระลึกถึงพระพุทธรูป รวมถึงอธิบายความชอบธรรมทางการปกครอง

Abstract

The belief in the past Buddhas in Thailand originated from the Theravada and integrated with the local belief around the 20th century. This belief involves the worshipping different variants of the Enlightened Ones ranging from three, six, twenty-four, twenty-seven, and even the infinite. The beliefs in the past Buddhas are related to history of Gautama Buddha and of the sacred locations where the Enlightened Ones had imprinted their feet. The feet imprints of the Enlightened Ones signify that these lands are protected under his benevolence throughout the past, the present and the future. The documentation of these beliefs can be found in Pali texts, myths, mural paintings, architecture of the Buddhas' footprints and traditional practices of Thai people. These beliefs denote the Buddhist principles of Deeds and the Three Characteristics of Existence. These principles then help shape Thai Buddhists to have faith in moral essence, practice good deeds, and respect the relics of the Enlightened Ones. Moreover, these principles also justify the rulers' rights to govern.

1. ความนำ

ในทางเถรวาทมีแนวคิดที่ว่าพระพุทธรูปคือผู้ที่บำเพ็ญบารมีมาอย่างอุกฤษ์สมบูรณ์ตามขั้นตอนจนบรรลุโพธิญาณ เป็นผู้มุ่งแสวงหาและพบความรู้ที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ “นิพพาน” เป็นเป้าหมายสูงสุด แต่พระองค์ก็ยังอยู่ในกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลาย พระวรกายของพระองค์เป็นกายมนุษย์ธรรมดาที่

* บทความนี้เรียบเรียงจากงานวิจัยเรื่อง “คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าในสังคมไทย พุทธศตวรรษที่ 20 -24” ได้รับทุนสนับสนุนงานวิจัยจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ต้องสูญสลายไปเมื่อถึงกาลอันควร ศาสนาของพระองค์ที่ทรงโปรดเวไนยสัตว์ก็เช่นกันไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างนิรันดร์ พระพุทธเจ้าอุบัติมาแล้วในอดีต ปัจจุบัน และกำลังจะอุบัติขึ้นในอนาคตจำนวนมากทั้งที่นับได้และไม่อาจประมาณนับได้ แต่มีพระพุทธเจ้าในอดีตจำนวนหนึ่งที่ระบุจำนวน พระนาม และพระประวัติ ทุกพระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรที่คล้ายคลึงกันและมีความเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์

พระคัมภีร์พุทธเถรวาททั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์พิเศษที่คัดลอกและแต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ที่พุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาเผยแผ่มายังบริเวณนี้เน้นกล่าวถึงเรื่องราวพุทธประวัติแตกต่างกัน เช่น จำนวนอดีตพระพุทธเจ้าที่ระบุพระนาม 5 พระองค์ 6 พระองค์ 24 พระองค์ หรือ 27 พระองค์ พระประวัติของอดีตพุทธเจ้าบางพระองค์ และความแตกต่างของพระพุทธเจ้าในด้านพระชนมายุ พระตระกูลที่ทรงกำเนิด เวลาที่ทรงบำเพ็ญเพียร พระยานที่ทรงออกผนวช ต้นไม้ที่ตรัสรู้ ความสูงของโพธิบัลลังก์ที่ประทับ ความสูงของพระวรกาย และพระรัศมีรอบพระองค์

เรื่องราวอดีตพุทธเจ้ามีทั้งที่แทรกอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ อาทิ คัมภีร์มหาวรรคในพระวินัยปิฎกและพระสูตรต่างในพระสุตตันตปิฎก และที่เป็นพุทธประวัติเรื่องราวเฉพาะ อาทิ คัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์ชันรรรกถา และคัมภีร์พิเศษ ซึ่งสาระเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์พิเศษมีรายละเอียดเรื่องราวซับซ้อนมากขึ้น เช่น กล่าวถึงวงศ์ของพระโคตมพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งที่พระโพธิสัตว์ได้พบและได้รับคำพยากรณ์จากอดีตพุทธเจ้าว่าจะได้สำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีในสำนักของอดีตพุทธเจ้าที่ระบุพระนามจำนวน 24 พระองค์ กล่าวถึงพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าโดยย้อนเวลากลับไปในอดีตที่ยาวนานขึ้นตั้งแต่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีและแสดงความปรารถนาขอเป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก ดังที่ปรากฏความในคัมภีร์โสตถกัมมทานาทิให้ ความสำคัญกับการบำเพ็ญบารมีอย่างอุกฤษ์และสมบูรณ์ พระโพธิสัตว์แสดงความปรารถนาอย่างมุ่งมั่นในการเป็นพระพุทธเจ้าเริ่มตั้งแต่พระองค์ทรงคิดปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ทรงเปล่งวาจาแสดงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ทรงเปล่งวาจาและปฏิบัติพุทธการกรรมแสดงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า รวมถึงกล่าวเน้นพระชาติที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหญิงผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าแต่พระอดีตพุทธเจ้าไม่อาจให้คำพยากรณ์แก่พระนางได้เพราะเธอยังไม่ถึงพร้อมด้วยเพศที่จะเป็นพระพุทธเจ้า

เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตพุทธเจ้ายังพบในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรอื่น ได้แก่ จารึก ตำนาน และที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ ภาพจิตรกรรมและรูปรอยพระพุทธรูปที่แพร่หลายในล้านนา สุโขทัย อุทยานและรัตนโกสินทร์อย่างต่อเนื่อง งานจารึกและตำนานโดยเฉพาะตำนานพระธาตุและพระพุทธรูปบอกเล่าความเป็นมาของผู้คนและบ้านเมืองในดินแดนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดและประทับรอยพระบาทไว้ให้สักการบูชาแทนพระองค์ ทรงให้คำทำนายเหตุการณ์ความเป็นไปของผู้คนและบ้านเมืองในอนาคต ภาพพระพุทธเจ้าจำนวนมากบนจิตรกรรมฝาผนังในกรุปรางค์ อุโบสถและพระบฏ และรูปรอยพระบาทสี่รอยรวมถึงประเพณีนมัสการพระพุทธรูปของพุทธเจ้าที่อุบัติร่วมกับพระโคตมพุทธเจ้าในภัททกัปนี้ เหล่านี้ที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

งานเขียน ศิลปกรรมและจาริตประเพณีที่กล่าวมานี้เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยซึ่งปรากฏอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 20 แสดงให้เห็นว่ามีอิทธิพลต่อคตินิยมทางศาสนาและสังคมของผู้คนในสังคมมาอย่างยาวนาน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาถึงที่มาของคติความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต ความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์และตำนานที่รจนาขึ้นในประเทศไทย งานพุทธศิลป์อันได้แก่จิตรกรรมบนฝาผนังและพระบฏ และปฏิมากรรมรูปรอยพระพุทธรูปและประเพณีนมัสการพระพุทธรูป รวมทั้งอิทธิพลของคติความเชื่อที่มีต่อความคิดความเชื่อในสังคม

2. อดีตพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์พิเศษ

พุทธประวัติในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์พิเศษ¹ เน้นเรื่องราวพระประวัติของพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน **คัมภีร์มหาบรรค**ซึ่งยอมรับว่าเป็นพุทธประวัติเก่าที่สุด¹ กล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงทรงมีพระอัครสาวก แต่ไม่พบส่วนที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เรื่องราวพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นมีกล่าวใน**คัมภีร์มหาปทานสูตรและอาฏานาฏิยสูตร** กล่าวถึงอดีตพุทธเจ้า 6 พระองค์ ซึ่งปรากฏพระนามพระวิปัสสิพุทธเจ้าเป็นลำดับแรก

คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทช่วงที่แยกเป็นสำนักต่างๆ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 2-5² ที่กล่าวถึงพุทธประวัติที่สำคัญคือ **พุทธวงศ์** กล่าวถึงพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 เป็นต้นมา พระอรรถกถาจารย์ในลังกาได้รจนารรรถกถาและคัมภีร์พิเศษขึ้น คัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่น **อรรถกถามหาปทานสูตร อรรถกถาพุทธวงศ์ อรรถกถาจริยาปิฎก และอรรถกถาชาดก** เสนอพุทธประวัติไว้ส่วนต้นของคัมภีร์และกล่าวถึงพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าในอดีตชาติ ส่วนคัมภีร์พิเศษ เช่น **นิทานกถา**ที่พระพุทธโฆสเถระรจนามาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 10³ กล่าวถึงพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าและการบำเพ็ญบารมีของพระองค์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในศาสนาของอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ คัมภีร์พุทธประวัติซึ่งแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 เช่น **ชินาลังการ**ที่พระพุทธรักขิตเถระรจนามาในราว พ.ศ. 1700 กล่าวถึงพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าตั้งแต่พระองค์ประสูติจนถึงพระองค์ปรินิพพาน⁴ **ชินจิริต**ที่พระเมธังกรรณานาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในศาสนาของอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์จนพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้าในที่สุด⁵

เมื่อพุทธศาสนาเถรวาทเผยแผ่มาสู่ล้านนาและอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 พระคณาจารย์ได้รจนาคัมภีร์พุทธประวัติดำเนินเรื่องตามพุทธวงศ์เน้นอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์หรือ 27 พระองค์ เช่น **ชินมหานิทานรณนา**ที่เชียงใหม่หรืออยุธยาประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 **ปฐมสมโพธิรณนา**ที่เชียงใหม่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-22 **พุทธานุประวัติรณนา**ที่อยุธยาประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-22 คัมภีร์เหล่านี้เป็นที่รู้จักและยังสืบทอดต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนคัมภีร์ที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น **สังคีตยวงศ์**ซึ่งพระพิมลธรรมรณนาใน พ.ศ. 2332 **ปฐมสมโพธิกถา**ซึ่งสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระในพ.ศ.2387 คัมภีร์กลุ่มนี้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในศาสนาของอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ เริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสได้พบและได้รับคำพยากรณ์จากพระที่บังกรอดีตพุทธเจ้าว่าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

¹ คัมภีร์พิเศษ หรือ ปกรณ์พิเศษ คือ งานประพันธ์เรื่องราวทางศาสนาที่พระเถระจารย์แต่งขึ้นตามเค้าโครงของตนเองหรือตอบข้อสงสัยบางเรื่อง

² สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คติบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ: ศักติโสภาคการพิมพ์, 2526), น. 49; ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร, *โพธิสัตว์จรยา: มรรคเพ็ญมาชน* (โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), น.12.

³ *Buddhism: its Essence and Development*, (New York: Harper & Row, 1965), p.65; Kalupahana, David J., *Buddhist Philosophy: A Historical Analysis*, (Honolulu : University of Hawaii Press, 1975), p.VIII; Hirakawa, Akira, *A History of Indian Buddhism: from Sakyamuni to early Mahayana*. translated and edited by Paul Groner. Hawaii: University of Hawaii Press, 1990), p. 105-138.

⁴ *พุทธโฆสเถระ, นิทานกถา พระพุทธประวัติตอนต้น*, แปลและเรียบเรียงโดยชนิด อยู่โพธิ์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), น. (1).

⁵ *พุทธรักขิต, ชินาลังการ*, แปลและอธิบายโดยพระคณาจารย์วิงส์, สืบค้นเมื่อธันวาคม 2553 จาก <http://www.wattamaoh.com/download/ชินาลังการ%20Jina.pdf>.

⁶ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คติบาลีในอินเดียและลังกา*, น.132.

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อีกกลุ่มหนึ่งเน้นกล่าวถึงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโคตมพุทธเจ้าในอดีตชาติที่ยาวไกลออกไป เริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าครั้งแรก หลังจากนั้นทรงบำเพ็ญบารมีจนสมบูรณ์และถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของการเป็นพระพุทธเจ้าทุกประการและให้รายละเอียดเรื่องราวของอดีตพุทธเจ้าที่ซับซ้อนขึ้น⁶ คัมภีร์กลุ่มนี้ เช่น **สัมภารวิปาก** ซึ่งสันนิษฐานว่าพระคันถรณาจารย์รจนาที่เชียงใหม่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 กล่าวถึงอดีตพุทธเจ้าที่ระบุพระนาม 24 พระองค์และไม่ระบุพระนามจำนวนมาก **โสดดถกัมมทานิทาน** ซึ่งสันนิษฐานว่าพระจุฬพุทธโฆสรจนาในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 คัมภีร์นี้แพร่หลายในล้านนา สุโขทัย ล้านช้างและอยุธยา กล่าวถึงอดีตพุทธเจ้าที่ระบุพระนามจำนวน 28 พระองค์และไม่ระบุพระนามอีกจำนวนมาก **สัมปณทิตมทานิทาน** ซึ่งสันนิษฐานว่ารจนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20 ที่เชียงใหม่หรืออยุธยา มีเนื้อความตามสัมภารวิปาก **สัทธรรมสังคหะ** ซึ่งสันนิษฐานว่าพระธรรมกิตติรจนาที่อยุธยาหรือสุโขทัยในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 **มูลศาสนาสังรจนา** ในพุทธศตวรรษที่ 20 ที่เชียงใหม่ **จุลสัทธรรมสังคหะ** ซึ่งรจนาที่อยุธยาในราวพุทธศตวรรษที่ 21 **ชินกาลมาลีปกรณ์** ซึ่งรจนาที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 2060 กล่าวถึงอดีตพุทธเจ้ามากกว่า 24 พระองค์

เรื่องราวพุทธประวัติในพระไตรปิฎกมีแทรกอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังปรากฏในคัมภีร์มหาวรรคในพระวินัยปิฎกและพระสูตรต่าง ๆ ในพระสุตตันตปิฎก ส่วนพุทธประวัติที่เป็นเรื่องราวเฉพาะนั้นอยู่ในคัมภีร์พุทธวงศ์และอรรถกถาพุทธวงศ์มีเนื้อหากล่าวถึงวงศ์ของพระโคตมพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่ครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติต่าง ๆ ในสำนักของอดีตพุทธเจ้าที่ระบุพระนามจำนวน 24 พระองค์ พระโพธิสัตว์ทรงได้รับคำพยากรณ์จากอดีตพุทธเจ้าเป็นครั้งแรกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้าและทรงได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทุกพระองค์สืบต่อมาจนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความในคัมภีร์พุทธวงศ์นี้มีอิทธิพลต่อการนำเสนอพุทธประวัติในคัมภีร์เถรวาทบาลีในสมัยต่อ ๆ มา

คัมภีร์อรรถกถาซึ่งรจนาในลังกาประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11 เป็นต้นมาที่เสนอเรื่องราวพุทธประวัติในแนวทางเดียวกับคัมภีร์พุทธวงศ์ โครงเรื่องในอรรถกถาถือเป็นแม่แบบของพุทธประวัติในงานเขียนประเภทตำนานพงศาวดาร เช่น นิทานกถามีสาระเนื้อหาพัฒนามาจากคัมภีร์พุทธวงศ์โดยให้รายละเอียดเรื่องราวอดีตพุทธเจ้าและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ที่อุบัติขึ้นมาแล้วในอดีต คัมภีร์ชินาลังการและคัมภีร์ชินจรีต คัมภีร์ทั้งสองเรื่องกล่าวถึงพระประวัติพระพุทธเจ้าและพระชนม์ชีพแห่งการสั่งสมบารมีตั้งแต่ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสในศาสนาของอดีตพุทธเจ้าที่ปึงกรเรื่อยมาเป็นลำดับจนกระทั่ง ตรัสรู้และเสด็จเผยแผ่พระธรรม ความตามคัมภีร์พุทธประวัตินี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ที่รจนาในล้านนา อยุธยาและในสมัยต่อ ๆ มา เช่น ปฐมสมโพธิ พุทธานุประวัติ และชินมทานิทาน นอกจากนี้คัมภีร์พิเศษที่มีความเห็นไปในทางมหายานให้รายละเอียดเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่ซับซ้อนขึ้น มีแนวคิดพระพุทธเจ้าจำนวนมากกว่าอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์และ 27 พระองค์ ทำให้ขยายเวลาและเรื่องราวในอดีตชาติที่ยาวไกลออกไปในช่วงเวลาหลายกัปสงฆ์ที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมี

⁶Waldemar C.Sailer, "A Brief Introduction to Sottatthaki Mahan Dana" อ้างจาก จุฬพุทธโฆสเถระ, **โสดดถกัมมทานิทาน**, ตรวจชำระและแปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ, (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2526), น.1-17; สน สิม่าตริง, **ปัญหาการศึกษาภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวนมากในจิตรกรรมฝาผนังสมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์**, (เอกสารประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องกรุงศรีอยุธยา: อนุสรณ์ธรรมไทย, ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา 22-25 สิงหาคม 2533); สุภาพรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533, น. 132-210.

3. อดีตพุทธเจ้ากับพระโพธิสัตว์

3.1 เหตุแห่งการเป็นพระพุทธเจ้า

คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและคัมภีร์พิเศษแบ่งเรื่องราวพุทธประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าตามต้นเรื่องของ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นไปตามลำดับ ได้แก่ จิตปณิธาน วชิปณิธาน และกายวชิปณิธาน

คัมภีร์ที่เสนอเรื่องราวอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ นิทานกถาหรืออรรถกถาชาดและคัมภีร์พิเศษ อาทิ **ชินาลังการ ชินจรีต ปฐมสมโพธิ พุทธานุประวัติ** และ**ชินมหานิทาน** ต่างแสดงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์อันมี สาเหตุจากปณิธานด้วยกายและวาจา คัมภีร์เหล่านี้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในสำนักอดีตพุทธ เจ้า 24 พระองค์ โดยจัดแบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่ **ทวารนิทาน** ความตอนนี้แสดงเรื่องราวพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ บารมีในสำนักอดีตพุทธเจ้าที่ปึงกรและพระพุทธรูปพระองค์อื่นเรื่อยมาจนถึงพระกัสสปพุทธเจ้า **อวิทูรนิทาน** ความตอนนี้แสดงเรื่องราวของพระโคตมพุทธเจ้าตั้งแต่พระองค์ประสูติ ผนวช แสวงหาความรู้เพื่อการหลุดพ้นจาก สังสารวัฏจนกระทั่งบรรลุโพธิญาณ และ**สันติเกนิทาน** แสดงเรื่องราวของพระโคตมพุทธเจ้าตั้งแต่พระองค์ตรัสรู้ จนเสด็จดับขันธปรินิพพานและขยายความถึงเหตุการณ์ภายหลังปรินิพพาน ความในอวิทูรนิทานและสันติเก นิทานนี้เป็นพระประวัติของพระพุทธเจ้าในพระชาติปัจจุบันที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีตามขั้นตอนมาจน สมบูรณ์ได้บรรลุโพธิญาณสำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้า เน้นเรื่องราวการแสดงความมุ่งมั่นปรารถนาในพุทธภูมิ การบำเพ็ญบารมีปฏิบัติพุทธการกรรม และการได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในช่วงเวลา 4 อสงไขยแสนกัป เรื่องราวใน 3 นิทานนี้เป็นแบบแผนของการเสนอเนื้อหาพุทธประวัติในคัมภีร์พิเศษสมัยต่อๆ มา

คัมภีร์ที่เน้นอดีตชาติที่ยาวไกลออกไป เช่น **สัมภารวิปาก โสตตถกิมหานิทาน สัมภินทิตมหา นิทาน ชินกาลมาลีปกรณ์** และ**มูลศาสนา** กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ไกลออกไปเน้นตั้งแต่ ทรงคิดปรารถนาพุทธภูมิครั้งแรก ทรงบำเพ็ญบารมีโดยไม่ได้พบพระพุทธเจ้าจนกระทั่งถึงพระชาติที่ได้พบและ ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า เรื่องราวเน้นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์อย่างอุกฤษฏ์ เริ่ม จากเหตุแห่งมโนปณิธานรวมเวลา 7 อสงไขย แล้วกระทำวชิปณิธานอีก 9 อสงไขย แล้วกระทำกายและวชิปณิธาน อีก 4 อสงไขยแสนกัปรวมเป็น 20 อสงไขยแสนกัป เรื่องราวของพระโคตมพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พิเศษนี้เป็น เรื่องที่เน้นขยายความมากกว่าเนื้อหาในคัมภีร์พุทธวงศ์และอรรถกถาพุทธวงศ์โดยจัดแบ่งเรื่องราวเป็น 2 ตอนใหญ่ ได้แก่ **พาหรินิทาน** และ**มหานิทาน** ดังนี้

พาหรินิทานหรือนิทานนอกเวลา 20 อสงไขยแสนกัป คัมภีร์แสดงเรื่องราวในช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์ตั้ง จิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าโดยมิได้พบพระพุทธเจ้า เน้นตั้งแต่พระโพธิสัตว์คิดปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าเป็น ครั้งแรกเรียกว่า “ปฐมปณิธาน” ทรงบำเพ็ญบารมีแต่ยังมิได้พบพระพุทธเจ้า ในพระชาตินั้นพระองค์ ทรงเสวยพระชาติเป็นนายสำเภาช่วยมารดาซึ่งสำเภาอับปางว้ายข้ามมหาสมุทรระหว่างนั้นท้าวมหาพรหมจากชั้น อกนิษฐพรหมทรงดลพระทัยพระโพธิสัตว์ให้คิดปรารถนาในพุทธภูมิ เรื่องราวที่บางคัมภีร์เน้นเป็นพิเศษ เช่น คัมภีร์**โสตตถกิมหานิทาน**เน้นความตอนที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหญิงมีพระนามว่า**สุเมตตาราชกุมารี** พระนางได้ฝากพระเถระถวายน้ำมันเมล็ดผักกาดและคำขอให้พระนางได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเป็นพุทธ บูชาแด่พระโบราณที่ปึงกรพุทธเจ้า

มหานิทานแสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในช่วงเวลาพุทธภูมิที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีและได้พบ อดีตพระพุทธเจ้าเป็นตามขั้นตอนจนสมบูรณ์ ได้แก่ มโนปณิธาน วชิปณิธาน และกายวชิปณิธานรวมเวลา 20 อสงไขยแสนกัป เรื่องราวในมหานิทานเริ่มตั้งแต่ครั้งที่พระโพธิสัตว์มีจิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าต่อพระพักตร์ พระพรหมเทวะพุทธเจ้ารวมเวลา 7 อสงไขยที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นจำนวน 125,000 พระองค์ **อติทูรนิทาน** แสดงเรื่องราวในตอนพระโพธิสัตว์ลี้ภัยและแสดงปณิธานด้วยการเปล่งวาจาปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าต่อพระ พักตร์พระพุทธเจ้าจำนวน 387,000 พระองค์รวมเวลา 9 อสงไขย **ทวารนิทาน**แสดงเรื่องราวที่ไม่ไกลนักในช่วงเวลา

ที่พระโพธิสัตว์เปล่งวาจาและปฏิบัติพุทธการกรรมปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า 24 พระองค์รวมเวลา 4 อสงไขยแสนกัปและทรงได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนสันติเกนิทานแสดงเรื่องราวพระโพธิสัตว์ในพระชาติปัจจุบัน ตั้งแต่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติ ทรงมีศรัทธาออกผนวช แสวงหาความรู้จนกระทั่งบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าจนกระทั่งปรินิพพาน ซึ่งโสตตถกัมมทานิทานแสดงเรื่องราวตั้งแต่จุดถึงตรัสรู้ไม่ได้เน้นพุทธประวัติในพระชาติปัจจุบันนัก

3.2 กัปและอสงไขยที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ

ช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุโพธิญาณได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้านั้นเป็นเวลายาวนาน หลายกัปอสงไขยที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมาแล้วจำนวนมาก คัมภีร์เน้นช่วงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ยาวนานแตกต่างกัน **คัมภีร์สัมภารวิบาก โสตตถกัมมทานิทาน และชินกาลมาลีปกรณ์** เน้นอธิบายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในช่วงระยะเวลาที่ยาวไกลเป็นกัปและอสงไขยที่เกี่ยวข้องกับการอุบัติของพระพุทธเจ้า⁷ โดยให้รายละเอียดช่วงเวลากัปอสงไขยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามาโปรดเวไนยสัตว์ ดังนี้

กัปมี 2 แบบ คือ **สุญญกัปและอสุญญกัป** สุญญกัปหมายถึงกัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ อสุญญกัปหมายถึงกัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันตามจำนวนพระพุทธเจ้าอุบัติ⁸ ได้แก่ สารกัปมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 1 พระองค์ มณฑกัปมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 2 พระองค์ วรกัปมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 3 พระองค์ สารมณฑกัปมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 4 พระองค์ และภัททกัปมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 5 พระองค์

อสงไขยมี 2 แบบ ได้แก่ **สุญญอสงไขยและอสุญญอสงไขย** สุญญอสงไขยหมายถึงอสงไขยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ อสุญญอสงไขยหมายถึงอสงไขยที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเพื่อโปรดเวไนยสัตว์⁹ มีชื่อเรียกเฉพาะตามขั้นตอนการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์¹⁰ ได้แก่ ช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์คิดปรารถนาพุทธภูมิรวมเวลา 7 อสงไขยมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 125,000 พระองค์ ได้แก่ นันทอสงไขย สิรินันทอสงไขย ปฐวีอสงไขย มณฑอสงไขยขึ้น ฐณอสงไขย สาครอสงไขย และบุณฑริกอสงไขย ช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์เปล่งวาจาแสดงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้ารวมเวลา 9 อสงไขย มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 387,000 พระองค์ ได้แก่ สัพพภัททอสงไขย สัพพผลลอสงไขย สัพพรัตนอสงไขย อสุภักขันธอสงไขย มานภัททอสงไขย ปทุมอสงไขย อสุภอสงไขยมีพระพุทธเจ้าอุบัติ ขึ้นธุตตอสงไขย และสัพพามลอสงไขย และช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าด้วยการเปล่งวาจาและปฏิบัติพุทธการกรรมต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าและทรงได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้ารวม 4 อสงไขยแสนกัป ได้แก่ เสลอสงไขย กาสอสงไขยเชยยอสงไขย และจุลจกอสงไขยในช่วงเวลานี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว 24 พระองค์

⁷ กัป หมายถึงชื่อเรียกระยะเวลาการดำรงอยู่ของจักรวาล ซึ่งไม่ทราบจำนวนวันที่แน่นอนแต่เป็นระยะเวลาที่นานอุปมาดัง “จอมผากว้างใหญ่สูงโยชน์หนึ่ง ถึงร้อยปีมีเทพดาเอาผ้าทิพย์เนื้อละเอียดลงมาเช็ดถูบนยอดภูผาหนึ่งหนึ่งแล้วก็ไป ต่อถึงร้อยปีเข้าใหม่จึงเอาผ้าลงมาเช็ดถูเหมือนเดิมเช่นนั้นอีกหนหนึ่ง เป็นเช่นนั้นตราบนานเท่าภูเขาสิขิลงราบพื้นดิน” หรือเปรียบเหมือนสถานที่ที่เปลี่ยนแปลงเล็กโยชน์หนึ่งในช่วงเวลาร้อยปีเทพดาเอาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดมาใส่เมล็ดหนึ่งจนกระทั่งเมล็ดพันธุ์ฝักกาดเต็มที่แห่งนั้น **อสงไขย** หมายถึงช่วงเวลายาวนานกว่ากัป คัมภีร์ใช้เรียกจำนวนเวลาที่กำหนดนับได้และจำนวนเวลาที่เลยจากเวลาที่นับได้ **โสตตถกัมมทานิทาน** ให้หมายความว่าทั้งสองแบบ “...นับเริ่ม 1 เป็นต้นไปจนกระทั่งยังทำการกำหนดได้ชื่อว่า อสงไขย เลยจากนั้นไปจนทำการนับหรือการกำหนดไม่ได้ก็ชื่อว่าอสงไขย...” จุฬพุทธโฆสเถระ, แปลและตรวจชำระโดย บรรจบ บรรณรุจิ, เพิ่งอ้าง, น. 3.

⁸ จุฬพุทธโฆสเถระ, **โสตตถกัมมทานิทาน**, น. (11)-(12).

⁹ จุฬพุทธโฆสเถระ, **โสตตถกัมมทานิทาน**, น. 3-11.

¹⁰ จุฬพุทธโฆสเถระ, เพิ่งอ้าง, น. 43-45; **โสตตถกัมมทานิทาน**, แปลและตรวจชำระโดย บำเพ็ญ ะวิน, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2535), น.50-73; พระรัตนปัญญา, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพฯ: ไร่ไทยเพลส, 2550), น. 11-13; พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา** แปลโดย สุต ศรีสุมวงศ์ และพรหม ขมาลา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยี่มศรี, 2482), น. 1-18.

3.3 จำนวนอดีตพุทธเจ้า

คัมภีร์เถรวาทเน้นจำนวนอดีตพุทธเจ้ากลุ่มหนึ่งที่อุบัติขึ้นในช่วง 4 อสงไขยแสนกัปซึ่งพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีจนสมบูรณ์ ได้พบและได้รับคำพยากรณ์จากอดีตพุทธเจ้าว่าจะสำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้า ได้แก่ อดีตพุทธเจ้า 6 พระองค์ 24 พระองค์ และ 27 พระองค์

อดีตพุทธเจ้า 6 พระองค์: คัมภีร์มหาปาทานสูตรกล่าวพระนามของอดีตพุทธเจ้า 6 พระองค์พร้อมการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ ได้แก่ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสุ พระกุกสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปะ¹¹ บทนมัสการบูชาพระพุทธเจ้าใน *อภยาสัตตคาถา* อรรถกถา*อภยาสัตตคาถา*และ*อภยาสัตตปริตร* กล่าวระบุพระนามของอดีตพุทธเจ้า 6 พระองค์เช่นกัน เริ่มตั้งแต่พระวิปัสสีพุทธเจ้า¹²

อดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ และ 27 พระองค์: อดีตพุทธเจ้าที่ระบุพระนามจำนวน 24 พระองค์ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีและได้รับคำพยากรณ์จากอดีตพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ว่าจะได้บรรลุโพธิญาณเป็นพระโคตมพุทธเจ้า ได้แก่ พระที่ปังกะซึ่งให้คำพยากรณ์แก่พระโพธิสัตว์เป็นครั้งแรก พระโกณฑัญญะ พระมณฑกะ พระสุมนะ พระเวตตะ พระโสภิตะ พระอโนมทัสสี พระปทุมะ พระนารท พระปทุมุตตระ พระสุเมธะ พระสุชาตะ พระปิยทัสสี พระอติสสทัสสี พระธัมมทัสสี พระสิทธัตถะ พระติสสะ พระมุสสะ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสุ พระกุกสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปะเป็นลำดับสุดท้าย ตามความในคัมภีร์*พุทธวงศ์*และ*อรรถกถาพุทธวงศ์* แต่หากนับรวมอดีตพระพุทธเจ้าอีก 3 พระองค์ที่อุบัติร่วมในกัปเดียวกับพระที่ปังกะพุทธเจ้า ได้แก่ พระตันหังกร พระเมธังกร และพระสรณังกร จำนวนอดีตพุทธเจ้าเพิ่มเป็น 27 พระองค์¹³ จำนวนนี้จึงเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์ ดังสรุปตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 อดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์กับพระโพธิสัตว์

พระนาม พระพุทธเจ้า	พระประวัติ		พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติ	การบำเพ็ญบารมี
	ราชธานี	พระบิดา- พระมารดา		
1. พระตันหังกร	ปุพผวัตติ	พระเจ้าสุนันทะ - พระนางสุนันทา	พระเจ้าสุทนต์*	ทำมหากุศลในสำนัก พระพุทธเจ้า ไม่ได้รับพุทธพยากรณ์
2. พระเมธังกร	ยฆร/ เมฆล	พระเจ้าสุเทว - พระนางยโสธรา	พราหมณ์ โสธรมนศ*	ทำมหากุศลในสำนัก พระพุทธเจ้า ไม่ได้รับพุทธพยากรณ์

¹¹“พระสูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค มหาปาทานสูตร” พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 10, สืบค้นจาก www.8400.org/tipitaka/pitaka2/

¹²“พระสูตรตันตปิฎก อรรถกถา ที่มณีกาย ปาฏิการวรรค อภยาสัตตสูตร” พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 11, สืบค้นจาก www.8400.org/tipitaka/attha; “อภยาสัตตปริตร” ระเบียบท้าวไตรสวตมณต์ ฉบับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2514).

¹³“อภยาสัตตปริตร”, ระเบียบท้าวไตรสวตมณต์ ฉบับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, 2514).

ตารางที่ 1 (ต่อ) อดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์กับพระโพธิสัตว์

พระนาม พระพุทธเจ้า	พระประวัติ		พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติ	การบำเพ็ญบารมี
	ราชธานี	พระบิดา- พระมารดา		
3. พระสรณังกร	วิปุล	พระเจ้าสุมังคะ - พระนางยศวดี	พราหมณ์ยศวา*	ทำมหากรุศลในสำนัก พระพุทธเจ้า ไม่ได้รับพุทธพยากรณ์
4. พระทีปังกร	อมรวดี	พระเจ้าสุเทว - พระนางสุเมธา	สุเมธดาบส	นอนเป็นทางให้พระพุทธเจ้า เสด็จ ได้รับพุทธพยากรณ์
5. พระโกณฑัญญะ	นครรัมวดี	พระเจ้าสุนันทะ - พระนางสุชาดา	พระเจ้าวิชิตาวิ	ถวายมหาทานแต่ภิกษุแสน โกฏิรูป ได้รับพุทธพยากรณ์
6. พระมั่งคะ	อุตตร	พระเจ้าอุตระ - พระนางอุตรา	สุริยพราหมณ์	ถวายมหาทานแต่ภิกษุแสน โกฏิรูป ได้รับพุทธพยากรณ์
7. พระสมณะ	เมฆละ	พระเจ้าสุทัตตะ - พระนางสิริมา	พญานาคราช อดุละ	บูชาทิพย์ดุริยางค์และผ้า ได้รับพุทธพยากรณ์
8. พระเวตะ	ธัญวดี	พระเจ้าวิปุละ - พระนางธัญวดี	อติเทพพราหมณ์ /อติเทวะ	ฟังธรรม บูชาพระองค์ด้วย จีวร ได้รับพุทธพยากรณ์
9. พระโสภิตะ	สุธรรม	พระเจ้าสุธรรม - พระนางสุธรรมา	อชิตพราหมณ์	ฟังธรรม ถวายมหาทาน ได้รับพุทธพยากรณ์
10. พระอโนมทัสสี	จันทวดี	พระเจ้ายศวา - พระนางยโสธรา	ยักษ์เสนapati	ถวายทาน ได้รับพุทธพยากรณ์
11. พระปทุมะ	จัมปกะ	พระเจ้าอสมะ - พระนางอสมมา	พญาราชสีห์	ทำประทักษิณ ปรมนิบัติ ได้รับพุทธพยากรณ์
12. พระนารทะ	ธัญญวดี	พระเจ้าสุเทวะ - พระนางอโนมา	พระดาบสฤๅษี หรือวลียดาบส	ถวายมหาทาน บูชาด้วยไม้แก่นจันทน์ ได้รับพุทธพยากรณ์
13. พระปทุมุตตระ	หงสาวดี	พระเจ้าอนันทะ - พระนางสุชาดา	ชฎิละ หรือ รัฐิฐิเกชฎิล	ถวายจีวร ได้รับพุทธพยากรณ์
14. พระสุเมธ	สุทัสสนะ	พระเจ้าสุทัตตราช - พระนางสุทัตตะ	อุตตระมาณพ	ถวายทรัพย์ 80 โกฏิ ได้รับพุทธพยากรณ์
15. พระสุชาตะ	สุมังคะ	พระเจ้าอุคตราช - พระนางปภาวดี	จักรวรรดิราช	ฟังธรรม ถวายแผ่นดิน และ รัตนะ ได้รับพุทธพยากรณ์

ตารางที่ 1 (ต่อ) อดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์กับพระโพธิสัตว์

พระนาม พระพุทธเจ้า	พระประวัติ		พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติ	การบำเพ็ญบารมี
	ราชธานี	พระบิดา-พระมารดา		
16. พระปิยทัสสี	อโนมะ/ สุธัญนคร	พระเจ้าสุทัตราช - พระนางจันทวดี	กัณฐะพรหมณ์	ฟังธรรม มอบทรัพย์หลายโกฏิ ได้รับพุทธพยากรณ์
17. พระอัทธทัสสี	โสภณะ	พระเจ้าสาคร - พระนางสุทสนา	สุสิมะดาบส	บูชาด้วยฉัตร ดอกมณฑารพ ได้รับพุทธพยากรณ์
18. พระธัมมทัสสี	สรณ	พระเจ้าสรณราช - พระนางสุนันทา	ลักกเทวราช	บูชาด้วยของทิพย์ ได้รับพุทธพยากรณ์
19. พระสิทธัตถะ	เวการะ	พระเจ้าชัยเสนะ - พระนางสุผัสสา	มณฑดาบส	ถวายผลหว้าจากหิมวันต์ ได้รับพุทธพยากรณ์
20. พระติสสะ	เขมกะ	พระเจ้าชนันทะ - พระนางปทุมมา	สุชาตะราช	บูชาด้วยดอกไม้ทิพย์ ได้รับพุทธพยากรณ์
21. พระปุสสะ	กาลิกะ	พระเจ้าชยเสน - พระนางสิริมา	พระเจ้าชิตาวิ	บวชเรียนวงศ์ศตฤศาสน์ ได้รับพุทธพยากรณ์
22. พระวิปัสสี	พันธุมดี	พระเจ้าพันธุมะ - พระนางพันธุมดี	พญานาคอดุละ	บูชาด้วยการทำตั่งด้วยรัตน ทั้ง 7 ได้รับพุทธพยากรณ์
23. พระสิขี	อรุณวดี	พระเจ้าอรุณ - พระนางปภาวดี	พระเจ้าอรินทมะ	ถวายข้าว น้ำ ไตรจีวร แก้ว 7 ประการ ได้รับพุทธพยากรณ์
24. พระเวสสภู	อโนมะ	พระเจ้าสุปิตตะ - พระนางยศวดี	สุทัสนราช	ถวายมหาทานพร้อมด้วยจีวร ผนพ ได้รับพุทธพยากรณ์
25. พระกุกุสันธะ	เขมกะ	พระเจ้าอัคคิทัตตะ / อัคคิทัตพรหมณ์* พระนางวิสาขา/ วิสาขาพรหมณ์*	เขมราชา	ถวายเภสัช บาตร จีวร ได้รับพุทธพยากรณ์
26. พระโกนา คมนะ	โสภวดี	พรหมณ์ยัญทัตตะ - อุตตราพรหมณ์	พระเจ้าบรรพต	ฟังธรรม ถวายผ้าปัตตุนณะ ผ้าจันปาฐะ ผ้าฝ้าย ผ้าสองชั้น ผ้ากำพล ฉลองพระบาททอง ผนพ ได้รับพุทธพยากรณ์
27. พระกัณฐะ	พาราณสี	พรหมณ์ทัตต์ - ชนวดีพรหมณ์	โชติपालพรหมณ์	ฟังธรรม บวชเรียน วงศ์ศตฤศาสน์ ได้รับพุทธพยากรณ์
28. พระโคตมะ	กบิลพัสดุ์	พระเจ้าสุทโธณะ - พระนางสิริมหามายา	เจ้าชายสิทธัตถะ	ถวายมหาทาน

ที่มา: พระจุพพุทธโฆสเถระ, *โสดัตถกัมมทานาทาน*, ตรวจชำระโดยและแปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2526).

หมายเหตุ: *พุทธวงศ์ โสดัตถกัมมทานาทานสำนวนล้านนา และชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปล กล่าวพระนาม พระบิดาพระมารดาเป็นพราหมณ์ชื่อ อคคิตัตตพราหมณ์ และวิสาขาพราหมณี
*การสะกดคำตามที่ใช้ในคัมภีร์แปล

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรคล้ายคลึงกัน ได้แก่ ประสูติ เสด็จออกบรรพชา ตรัสรู้ โปรดสัตว์และปรินิพพาน รวมทั้งทรงมีบุคคลที่เป็นพระอัครสาวกอัครสาวิกาและพระอุปัฏฐากเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับเหมือนกันคือมณฑลที่ประทับและสถานที่ทรงมีพระจริยาวัตร¹⁴ นอกจากนี้คัมภีร์ยังกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ คัมภีร์มหาปทานสูตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีความแตกต่างกันในพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุ ไม่ตรัสรู้ อัครสาวก อัครอุปัฏฐาก พระชนกพระชนนี คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์และคัมภีร์พิเศษ เช่น สัมภารวิปาก โสดัตถกัมมทานาทาน และชินกาลมาลีปกรณ์ อธิบายความแตกต่างของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ 8 ประการ ได้แก่ พระชนมายุ สายวงศ์ ระยะเวลาบำเพ็ญเพียร ยานที่ทรงออกมหาภิเนษกรรม ณ ต้นไม้ที่ประทับตรัสรู้ ความสูงบัลลังก์ประทับ ขนาดและพระรัศมีรอบพระวรกาย¹⁵ อย่างไรก็ตาม การอธิบายความแตกต่างของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นี้คัมภีร์ไม่ได้เน้นความเป็นปัจเจกของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หากแต่ให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าพระองค์แรกและพระองค์สุดท้ายที่ทรงให้คำพยากรณ์แก่พระโพธิสัตว์ว่าจะบรรลุโพธิญาณเป็นพระโคตมพุทธเจ้า ส่วนขั้นตอนการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตหลายกัปสงฆ์ที่คัมภีร์พุทธประวัติกล่าวเน้นแตกต่างกันนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดเท่านั้น แต่โดยรวมแล้วเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ยังคงเป็นพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์ไม่ได้หมายถึงบุคคลที่จะมาเป็นพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกับคติมหายาน หากแต่เป็นการแสดงออกถึงความมุ่งมั่นของผู้แสวงหาความรู้ก่อนการตรัสรู้ที่ต้องผ่านขั้นตอนของการแสดง ความปรารถนาพุทธภูมิและการบำเพ็ญบารมีอย่างสมบูรณ์ อีกทั้งยังแสดงความเป็นสากลของพุทธะซึ่งมีอยู่และ ผู้เป็นโพธิสัตว์ได้ค้นพบ

4. อดีตพุทธเจ้าในงานจิตรกรรมฝาผนัง

คติความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้ายังปรากฏชัดเจนในงานจิตรกรรมซึ่งแพร่หลายในดินแดนประเทศไทย จำนวนอดีตพุทธเจ้าในงานศิลปกรรมที่รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาสอดคล้องกับเนื้อความในคัมภีร์พุทธเถรภาพงานศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยอธิบายภาพพระพุทธรูปจำนวนมากไว้อย่างกว้างๆ ว่าหมายถึงอดีตพุทธเจ้า¹⁶ แต่ยืนยันได้ว่าภาพพระพุทธรูปเหล่านั้นคืออดีตพุทธเจ้าที่มีชื่อตามคัมภีร์พุทธเถรภาพจากภาพและ

¹⁴ จุพพุทธโฆสเถระ, *โสดัตถกัมมทานาทาน*, แปลและตรวจชำระโดย บรรจบ บรรณรุจิ, น. 107; มรุตติถวิลาลิณี *อรรถกถาพุทธวงศ์ (บาลี-ไทย) ภาค 1* ฉบับภูมิพลโลกิยกุ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภูมิพลโลกิยกุ, 2528).

¹⁵ ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงความแตกต่างแห่งพระพุทธเจ้า 5 ประการ ได้แก่ ระยะเวลาบำเพ็ญบารมี พระชนมายุ ระยะเวลาเห็นบุพพนิมิต การครองฆราวาส และการบำเพ็ญเพียรซึ่งมีความตรงกับโสดัตถกัมมทานาทาน 2 ข้อ ดู รัตนปัญญา, *ชินกาลมาลีปกรณ์* แปลโดย แสง มนวิฑูร, น. 49.

¹⁶ นักวิชาการที่สนใจศึกษางานด้านจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย เช่น เพื่อ หริพิทักษ์ น. ณ ปากน้ำ พิริยะ ไกรฤกษ์ สน สีมাত্রัง สันติ เล็กสุขุม และเสมอชัย พูลสุวรรณ

ตัวอักษรขอมภาษาบาลีที่กำกับภาพพุทธเจ้าบนผนังกรุห้องใต้ฐานของกรุปรามค์ประธานวัดราชบูรณะ อโยธยาซึ่งแสง มนวิฑูร ได้อ่านอักษรบนภาพแห่งนี้ไว้¹⁷

ภาพที่ 1 ภาพอดีตพุทธเจ้า กรุปรามค์ประธานวัดราชบูรณะ อโยธยา
ที่มา: ศิลปากร, กรม ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรม
ติดที่, จิตรกรรมไทยประเพณี จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา,
(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535).

ภาพอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์: นักประวัติศาสตร์ศิลปะกำหนดอายุภาพจิตรกรรม ฝาผนังอดีตพุทธเจ้าที่มากสุดอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ปรากฏในศาสนสถานทรงปรามค์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่ลพบุรีราชบุรี และอโยธยา¹⁸ จิตรกรรมฝาผนังภาพอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ที่ผนังกรุปรามค์วัดราชบูรณะ อโยธยาหมายถึงอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ตามความในคัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์มรรตถวิลาสินี และคัมภีร์พิเศษที่เน้นความสำคัญของอดีตพุทธเจ้าที่ทรงให้คำพยากรณ์แก่พระโพธิสัตว์ ส่วนจิตรกรรมฝาผนังอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์ที่กำหนดอายุราวสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลายในราวพุทธศตวรรษที่ 23¹⁹ เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดปราสาท วัดชมพูเวก วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพฯ วัดบางพระ นครปฐม และ วัดใหญ่อินทารามชลบุรี เป็นต้น

¹⁷ แสง มนวิฑูร, “เรื่องอดีตพระพุทธเจ้า” จิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุพระปรามค์วัดราชบูรณะ จังหวัดอโยธยา, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501), น. 43.

¹⁸ เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), น. 43.

¹⁹ ประยูร อุลุชาฎะ, จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายระยะแรก สกุลช่างนนทบุรี วัดชมพูเวกและวัดปราสาท, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2530); สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542); สน สิมมาตัง, ปัญหาการศึกษาภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวนมากในจิตรกรรมฝาผนังสมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์; เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20, น. 42.

ภาพที่ 2 จิตรกรรมฝาผนังวัดชมพู่เวก นนทบุรี
ที่มา: ประยูร อุลุชาฎะ, จิตรกรรมสมัยอยุธยา
ตอนกลางและตอนปลายระยะแรก สกุลช่าง
นนทบุรี ณ วัดชมพู่เวก และวัดปราสาท,
(กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2530).

ภาพที่ 3 จิตรกรรมฝาผนังวัดบางพระ นครปฐม
ที่มา: ประยูร อุลุชาฎะ, จิตรกรรมสมัยอยุธยา
ตอนกลางและตอนปลายระยะแรก สกุลช่างนนทบุรี
ณ วัดชมพู่เวก และวัดปราสาท, (กรุงเทพฯ:
เมืองโบราณ, 2530).

ภาพอดีตพุทธเจ้า 27 พระองค์: จิตรกรรมฝาผนังภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวน 27 พระองค์พบในศาสนา
สถานหลายแห่งที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22-24²⁰ อาทิ วัดพระธาตุลำปางหลวง ลำปาง กำหนดอายุในราว
พุทธศตวรรษที่ 22 วัดปงยางคก ลำปาง สันนิษฐานอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 สมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย

ส่วนภาพจิตรกรรมที่นับรวมพระพุทธรเจ้า 24 พระองค์ที่ผนังด้านข้างกับภาพพระพุทธรเจ้าที่ด้านหลัง
พระประธานอีกจำนวน 3 พระองค์รวมเป็นจำนวนพระพุทธรเจ้า 27 พระองค์ เช่น วัดช่องนนทรี วัดสุทัศน์เทพ
วรารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร และ วัดชมพู่เวก วัดปราสาท นนทบุรี

ภาพที่ 4 ภาพอดีตพุทธเจ้า วัดพระธาตุลำปางหลวง
ลำปาง
ที่มา: ภาณุพงษ์ เลาสสม, บรรณาธิการ, จิตรกรรม
ฝาผนังล้านนา, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2541).

ภาพที่ 5 ภาพอดีตพุทธเจ้า วัดสุทัศน์เทพวราราม
กรุงเทพมหานคร
ที่มา: เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรม
ไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539).

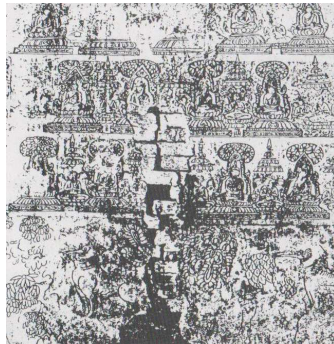
ภาพพระพุทธรเจ้าจำนวนมาก: จิตรกรรมฝาผนังภาพอดีตพุทธเจ้าที่แสดงจำนวนอดีตพุทธเจ้ามากกว่า
27 พระองค์ที่เชื่อว่ามีอายุมากที่สุดพบที่ศาสนสถานทรงปราสาทและเจดีย์ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลปะสันนิษฐานว่ามี

²⁰ ภาณุพงษ์ เลาสสม, บรรณาธิการ, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2541), น. 43.

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-20²¹ ได้แก่ วัดมหาธาตุ อุทยาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และวัดมหาธาตุ ราชบุรี แม้อธิบายและตีความจำนวนและที่มาของคติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าแตกต่างกันบ้างแต่โดยรวมแล้ว สันนิษฐานว่าจำนวนอดีตพุทธเจ้ามากกว่า 27 พระองค์

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

วัดมหาธาตุ ราชบุรี

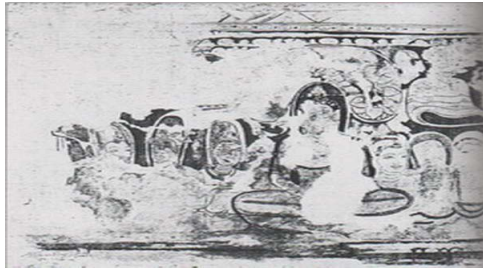
ภาพที่ 6 จิตรกรรมฝาผนังภาพอดีตพุทธเจ้า พระปรารักษ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี วัดมหาธาตุ อุทยาน และวัดมหาธาตุ ราชบุรี

ที่มา: จิตรกรรมไทยประเพณี จิตรกรรมสมัยอยุธยา, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535).

นอกจากนี้หากพิจารณาภาพจิตรกรรมอดีตพุทธเจ้าในบริบทที่กว้างขึ้น ภาพพระพุทธรูปจำนวนมากซึ่งพบที่ศาสนสถาน เช่น วัดราชบูรณะ อุทยาน วัดเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย วัดอุโมงค์ เชียงใหม่ และวัดพระราม อุทยาน²² รวมถึงจิตรกรรมฝาผนังภาพอดีตพุทธเจ้าสมัยรัตนโกสินทร์พุทธศตวรรษที่ 24 เช่น วัดคงคาราม ราชบุรี สันนิษฐานอายุราว พ.ศ. 2370-2400 พบภาพอดีตพุทธเจ้าประทับสมาธิเรียงเป็นแถวมีอัครสาวกนั่งอยู่ซ้ายขวาจำนวน 30 พระองค์ วัดประตูลำสนธิ สุพรรณบุรี วัดเดิมบางนางบวช วัดจรรย์ วัดป่าพระเจ้า วัดสังฆมิตตาราม สุพรรณบุรี และวัดเตาปูน ชลบุรี มีภาพพระพุทธรูปจำนวนมาก

²¹ เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20, น. 42; สน สีมารัตน์, ปัญหาการศึกษาภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวนมากในจิตรกรรมฝาผนังสมัยสุโขทัย อุทยานและรัตนโกสินทร์, น. 11; สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา, น. 175.

²² เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20, น. 63; ภาณุพงษ์ เล้าหสม, บรรณานุกรม, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา, น. 23.

ภาพที่ 7 จิตรกรรมฝาผนัง วัดเจดีย์เจ็ดแถว เชียงใหม่
ที่มา: กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, ฝ่ายอนุรักษ์
จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่,
จิตรกรรมสมัยอยุธยา,
(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2535).

ภาพที่ 8 จิตรกรรมฝาผนัง วัดประตูลี่สุราษฎร์
ที่มา: กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, ฝ่ายอนุรักษ์
จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่,
จิตรกรรมสมัยอยุธยา,
(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2535).

จำนวนภาพพระพุทธรูปเจ้ามากกว่า 27 พระองค์ซึ่งพบร่วมกับศาสนสถานนี้ นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ อาทิ สันติ เล็กสุขุม เสมอชัย พูลสุวรรณ ผาสุก อินทรารุข สันนิษฐานว่าอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 และอธิบายว่าหมายถึงพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมากที่ไม่อาจประมาณนับได้ตามคติความเชื่อในพุทธศานานิยามหายานซึ่งมีที่มาทั้งในวัฒนธรรมขอมและพุกาม อย่างไรก็ตาม สน สีมাত্রัง ได้อธิบายที่มาแตกต่างออกไปว่าพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมากนี้หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมากที่ไม่อาจประมาณนับได้ที่มาจากคติความเชื่อในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่มีความเห็นโน้มเอียงไปทางพุทธศานาหายาน กล่าวคือสาระยังตรงตามพระไตรปิฎกแต่มีเค้าการนำแนวคิดของพุทธศานาหายานมาผนวกไว้²³ ซึ่งข้อนี้สอดคล้องกับที่ปรากฏในคัมภีร์พิเศษที่เน้นพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมากซึ่งสร้างขึ้นในดินแดนประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และยังคงเป็นที่รู้จักในสมัยต่อมา เช่น สมภารวิบาก โสัดตถกัมมทาน และชินกาลมาลีปกรณ์

ภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวน 3 พระองค์และ 6 พระองค์: ภาพพระพุทธรูปเจ้าในพระบฏและสมุดภาพส่วนมากเป็นภาพพระโคตมพุทธเจ้าพระองค์เดียว ภาพพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์ และ 6 พระองค์ ภาพและเรื่องราวที่เขียนในพระบฏนั้นแสดงเรื่องราวของพระโคตมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ เช่น ตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนเสด็จจากดาวดึงส์ลงมายังเมืองสังกัสสะ และเรื่องในทศชาติและพระมาลัย²⁴ สำหรับภาพอดีตพุทธเจ้าที่นิยมคือภาพพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์ในภัททกัป ได้แก่ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอาริย์เมตไตรย ซึ่งสอดคล้องกับคติความเชื่อพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์ในตำนาน ส่วนที่พบภาพพระพุทธรูปเจ้าตามคติความเชื่อเรื่องพุทธรูปเจ้า 6 พระองค์ที่ วัดชุมพลนิกายาราม อยุธยา ภาพนี้หมายความว่าถึงอดีตพุทธเจ้าจำนวน 6 พระองค์ตามคติบูชาพระพุทธรูปเจ้าหลายพระองค์²⁵

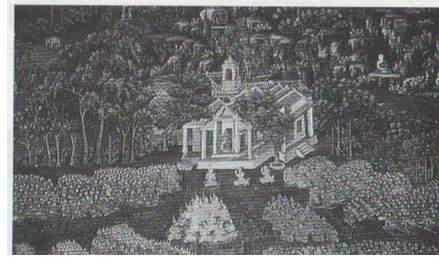
²³ เสมอชัย พูลสุวรรณ, *สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20*, น. 42; สน สีมাত্রัง, *ปัญหาการศึกษาภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวนมากในจิตรกรรมฝาผนังสมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์*, น. 11; สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะอยุธยา*, น. 175.

²⁴ จารุณี อินเณตฉาย, "พระบฏ ภูมิปัญญาไทยในงานจิตรกรรมไทยประเพณี" *ศิลปากร*, (กรุงเทพฯ: เอ.พี.กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด, 2545), น. 25-45.

²⁵ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า และ นริศรานุวัดติวงศ์, *สมเด็จพระเจ้า กรมพระ, สารานุกรมศิลปกรรม เล่ม 17*, (กรุงเทพฯ: อรุณ, 2525), น. 222.

ภาพที่ 9 ภาพพุทธเจ้า 5 พระองค์ ในพระบฏ
ที่มา: จารุณี อินเฒ่าฉาย, “พระบฏ ภูมิปัญญาไทย
ในงานจิตรกรรมไทยประเพณี” ศิลปากร,
(กรุงเทพฯ: เอ.พี.กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด,
2545).

ภาพที่ 10 จิตรกรรมฝาผนังอดีตพุทธเจ้า 6
พระองค์ วัดชุมพลนิกายาราม อยุธยา
ที่มา: กรมศิลปากร, กองโบราณคดีฝ่ายอนุรักษ์
จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่. จิตรกรรม
สมัยอยุธยา, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2535).

ภาพพระพุทธรูปจำนวนมากที่ปรากฏในงานจิตรกรรมกำหนดอายุแก่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 และเป็นที่ยอมรับจนถึงราวต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ที่งานศิลปกรรมได้รับอิทธิพลจากความคิดและรูปแบบศิลปกรรมตะวันตก ทดความเชื่ออดีตพุทธเจ้าตามคติพุทธเถรวาทที่เน้นจำนวนอดีตพุทธเจ้าเกี่ยวข้องกับประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเรื่องราวและจำนวนสอดคล้องกับคัมภีร์เถรวาททั้งสายที่ตามแนวทางพุทธวงศ์และที่มีความเห็นไปทางพุทธมหายาน จำนวนที่นับได้ 3 พระองค์ 6 พระองค์ 24 พระองค์ และ 27 พระองค์ ส่วนจำนวนนอกจากนี้สื่อความได้ถึงพระพุทธรูปจำนวนมากที่นับได้จำนวนมากและไม่อาจประมาณนับได้ที่อุบัติขึ้นมาแล้วในอดีตและจะอุบัติขึ้นในอนาคต นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับเรื่องราวพระพุทธรูป 5 พระองค์ในตำนานซึ่งรายละเอียดเรื่องนี้จะได้กล่าวต่อไปในเรื่องตำนานและรูปรอยพระพุทธรูปที่สืบทอดมาถึงประเพณีนมัสการพระพุทธรูป

5. อดีตพุทธเจ้ากับดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในตำนาน

ในดินแดนประเทศไทยวรรณกรรมที่รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากลังกาหลายฉบับที่อยู่บนแนวคิดเรื่องพระพุทธรูปเช่นเดียวกับพระไตรปิฎกและคัมภีร์พิเศษ แต่เนื้อหาของคัมภีร์พิเศษและตำนานในท้องถิ่นเน้นให้ความสำคัญเฉพาะเรื่อง เช่น เรื่องราวของพระพุทธรูปที่อุบัติขึ้นในภัททกัปนี้ การเสด็จมาโปรดนอกอินเดียและการแสดงพุทธานุภาพปกป้องคุ้มครองผู้คนและบ้านเมืองที่พระองค์เสด็จมาทำให้ดินแดนแห่งนั้นมีสถานะเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ได้รับความคุ้มครองและเติบโตเป็นบ้านเป็นเมืองต่อไป เรื่องราวนี้สัมพันธ์กับคติความเชื่อและประเพณีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในท้องถิ่นเพราะพระธาตุและพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์การเสด็จมาโปรดของพระพุทธรูป

คัมภีร์ปุณณโฆวาทสูตร ในอรรถกถาของพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย กล่าวถึงพระพุทธรูปประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทาและเขาสัจจพันธ์ คัมภีร์มหาวงศ์ของลังกาซึ่งมีอิทธิพลต่องานวรรณกรรมในสมัยต่อๆ มา กล่าวถึงพระพุทธรูปประทับรอยพระบาทไว้ 3 แห่ง ได้แก่ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา เขาสัจจพันธ์ และเขาสุมนภูฏ²⁶ นอกจากนี้ในตำนานนมัสการที่แต่งไว้สำหรับสวดมนต์อย่างเก่ากล่าวถึงพระพุทธรูปได้ประทับรอยพระบาทไว้ให้สักการะ 5 แห่ง ได้แก่ เขาสุวรรณมัลลิก เขาสุวรรณบรรพต เขาสุมนภูฏ โยนกบุรี และริมแม่น้ำนัมมทา

²⁶ พระมหานาม, มหาวงษ์พงษาวดารลังกาทวีป, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา และคนอื่นๆ, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ. 126 [2451]), น.1.

คัมภีร์นี้มีอิทธิพลให้บ้านเมืองน้อยใหญ่เชื่อมโยงบ้านเมืองของตนกับสถานที่ประทับรอยพระพุทธรบาท ดังที่ปรากฏเรื่องราวในตำนานท้องถิ่น

วรรณกรรมท้องถิ่นในล้านนาซึ่งได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากลังกา นอกจากกล่าวถึงรอยพระบาทของพระโคตมพุทธเจ้าแล้วยังเน้นเรื่องราวที่พระพุทธรเจ้าทุกพระองค์หรือพระพุทธรเจ้าบางพระองค์เสด็จมาโปรดยังดินแดนอื่นนอกอินเดีย ทรงสั่งสอนธรรมในบ้านเมืองน้อยใหญ่ ทรงพยากรณ์ความเป็นไปของบ้านเมืองในอนาคตและประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ยังที่พระองค์เสด็จไปถึง โดยเนื้อหาในตำนานกล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองกับพุทธานุภาพของพระพุทธรเจ้าดังปรากฏในตำนานการตั้งบ้านเมือง ตำนานพระธาตุและพระพุทธรบาทที่สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ศาสนาพุทธจากลังกาเจริญมากในบริเวณทางเหนือของดินแดนประเทศไทย เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานมูลศาสนา ตำนานพระธาตุเชิงชุม ตำนานพระธาตุหริภุญไชย ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์หรือนิทานพญากาเผือก และตำนานพระพุทธรบาทเขารังรุ้ง

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก สันนิษฐานว่าแต่งราวพุทธศตวรรษที่ 21²⁷ พระเถระที่แสวงบุญตามเส้นทางซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุและพระพุทธรบาทตั้งแต่ลังกา มอญ พม่า ฉาน ลิบสองปันนา และล้านนาได้สมมติเส้นทางเหล่านั้นเป็นเส้นทางเสด็จโปรดสัตว์ของพระพุทธรเจ้า เนื้อหาโดยรวมบอกเล่าความเป็นมาของพุทธศาสนาและบ้านเมือง เริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสในศาสนาของพระที่บังกรพุทธเจ้าเรื่อยมาถึงทรงบรรลุปริญาณเป็นพระโคตมพุทธเจ้า จากนั้นเป็นเรื่องราวการเสด็จออกจากชมพูทวีปมายังบ้านเมืองในล้านนา ทรงพยากรณ์ถึงความรุ่งเรืองและความเสื่อมของบ้านเมืองในอนาคต การประดิษฐานพระธาตุในล้านนา และอานิสงส์ของการเลื่อมใสศรัทธาในการคัดลอก รำลึก จดจำ หรือบอกเล่าเรื่องราวในตำนาน การเทศน์หรือฟังด้วยความเคารพเลื่อมใส การแสดงความเคารพบูชาพระธาตุและพระพุทธรบาทด้วยกายวาจาและใจ การบูชาด้วยสิ่งของต่างๆ ส่งผลให้ผู้ประพฤติตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ประกอบด้วยยศบรรดาศักดิ์ มีความสมบูรณ์ด้วยปัญญาและทรัพย์สินเงินทอง ปราศจากโรคภัยและภัยอันตรายต่างๆ ทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป หากมีบุญวาสนามากก็จะได้ถึงนิพพาน หากบุญยังไม่สมบูรณ์ก็จะได้เกิดและได้มรรคผลในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า

ตำนานพระธาตุเชิงชุม เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระอานนท์และพระสงฆ์ 500 รูป ทูลถามถึงเหตุที่พระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ในภัททกัปอุบัติขึ้น พระโคตมพุทธเจ้าจึงเทศนาถึงเรื่องที่พระโพธิสัตว์ 5 พระองค์เสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือก ลูกกาเผือกพี่น้องตามหามารดาแต่ไม่พบจึงสมათานศีลสร้างสมบารมีเพื่อพี่น้องได้พบกันที่บริเวณหนองหานหลวงและปฏิญาณต่อกันว่าผู้ใดตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าก่อนให้มาประทับรอยพระบาทไว้ ณ แห่งนี้ เมื่อถึงกาลที่พระโคตมพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์เสด็จจากภูมิกำพร้าไปประทับรอยพระพุทธรบาทต่อหน้าพระยาสุวรรณภิงคารที่เมืองหนองหานหลวงซึ่งเป็นที่พระพุทธรเจ้าในอดีตทั้ง 3 พระองค์ ได้แก่ พระกกุสันธะ โทณาคมนะ และพระกัสสปะได้เคยประทับรอยพระบาทไว้ ส่วนพระศรีอริยเมตไตรยจะได้เสด็จมาประทับรอยพระพุทธรบาทไว้เป็นรอยที่ 5 หลังจากที่พระยาสุวรรณภิงคารทรงฟังเรื่องราวแล้วที่สุดทรงสร้างอุโมงค์หินปิดรอยพระพุทธรบาทไว้²⁸

เนื้อหาในตำนานหลายเรื่องมีเค้าความเชื่อมโยงกับตำนาน 2 เรื่อง ได้แก่ พระพุทธรบาทเขารังรุ้งและนิทานพญากาเผือก **ตำนานพระพุทธรบาทเขารังรุ้ง** สันนิษฐานที่มา 2 แนวทาง²⁹ แนวทางแรกเชื่อว่าแต่งในลังกา

²⁷ กัตติญญ ชูชื่น. พระเจ้าเลียบโลก: บทวิเคราะห์. (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515); เจริญชัย อักษรดิษฐ์. ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา, (กรุงเทพฯ: ธารปัญญา, 2552), น. 20-37.

²⁸ "พระธาตุเชิงชุม" อรรถาธิบายตำนานพระธาตุพนม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2521), น. 12-16,

²⁹ อุษณีย์ ธงไชย, จารึกและตำนาน: หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์, น.106; กัตติญญ ชูชื่น พระเจ้าเลียบโลก: บทวิเคราะห์, น. 12.

เผยแพร่ไปที่พม่าและเชียงใหม่ ส่วนอีกแนวทางหนึ่งเชื่อว่าแต่งในล้านนาเผยแพร่ไปที่ล้านช้างใน พ.ศ. 2058 เนื้อหาในตำนานกล่าวถึงอดีตพุทธเจ้า 3 พระองค์ประทับรอยพระบาทไว้ที่ตอย “เวภารบรรพต” พระโคตมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาทไว้เป็นรอยที่สี่ เมื่อกาลเวลาผ่านไปเทวดาตกลงใจให้นายพรานมาค้นพบรอยพระพุทธรูปบาทแห่งนี้เพื่อจะได้เป็นที่สักการะของผู้คนในบ้านเมืองนั้น โดยเฮอร์มิตรู้งบินมาโฉบเอาลูกไก่ของชาวบ้านไปไว้ที่เชิงตอยแห่งนี้ นายพรานป่าเดินตามรังตัวนั้นไปจนพบรอยพระพุทธรูปบาทจึงได้กราบไหว้และบอกให้ผู้คนรู้และพากันมากราบไหว้ ต่อมาพระยามังรายเสด็จมานมัสการบูชารอยพระพุทธรูปบาทนี้³⁰

นิทานพญากาเผือก เนื้อหาในตำนานกล่าวถึงกำเนิดของพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ในภัททกัปว่า พญากาเผือกได้ทำรังอยู่ที่ต้นมะเดื่อแล้วเกิดพายุฟ้าคะนองพัดเอาไข่ทั้ง 5 ฟองลอยตามกระแสน้ำไปตกอยู่กับแม่ไก่ฟองหนึ่ง แม่นาคฟองหนึ่ง แม่เต่าฟองหนึ่ง แม่โคฟองหนึ่งและแม่ราชสีห์ฟองหนึ่ง แม่ทั้งห้าต่างฟุ่ฟักอย่างดีจนถึงวันเพ็ญเดือนสิบสองไข่ทั้ง 5 ฟองแตกออกมาเป็นบุรุษรูปงาม 5 คน คนแรกชื่อ กกุสันโธ คนที่สองชื่อ โทณาคโม คนที่สามชื่อ กัสสปิ คนที่สี่ชื่อ โคตโม และคนที่ห้าชื่อ ศรีอาริยมุตไตรย³¹ เรื่องราวทำนองนี้พบในตำนานหลายเรื่องในล้านนา อาทิ ตำนานพระพุทธรเจ้าห้าพระองค์ ตำนานประเพณีผางประทีป ซึ่งตำนานให้รายละเอียดผิดแผกไปบ้างแต่โครงเรื่องเป็นโครงเรื่องเดียวกัน

ตำนานในท้องถิ่นล้านนาผนวกเรื่องพุทธชาตภาพของพระพุทธรเจ้ากับดินแดนในล้านนาภายใต้แนวคิดอดีตพระพุทธรเจ้าและอนาคตพุทธเจ้า กล่าวคือพระพุทธรเจ้าในอดีตและอนาคตทุกพระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรเดียวกัน เสด็จมายังสถานที่แห่งเดียวกัน ทรงพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมืองในอนาคตและได้ประทับรอยพระบาทไว้บนที่แห่งเดียวกัน ตำนานผูกเรื่องราวการเสด็จมายังดินแดนในล้านนาและพุทธชาตภาพของพระพุทธรเจ้ากับความเป็นไปของบ้านเมืองและสถานที่ต่างๆ ในเชิงพุทธพยากรณ์ ตำนานประเภทนี้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับศาสนา บ้านเมืองและผู้คนในท้องถิ่นที่เล่าสืบต่อกันมาและนำมาบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรูปแบบการเขียนพงศาวดารลังกา เนื้อหาเป็นประวัติพุทธศาสนาที่สอดแทรกประวัติความเป็นมาและการดำรงอยู่ของผู้คนและดินแดนที่เกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา ความกลัวและความหวังของผู้คนในท้องถิ่น³² โดยผนวกความเชื่อในท้องถิ่นกับแนวคิดทางพุทธศาสนาซึ่งแพร่หลายและมีบทบาทในการส่งเสริมและสืบทอดจารีตปฏิบัติในสังคม เช่น การประพาศติชอบ ประเพณีนมัสการพระธาตุและพระพุทธรูป และการอธิบายความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมือง

6. คติการบูชาพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์และพระพุทธรูปสี่รอย

ความเชื่อในพุทธชาตภาพของพระพุทธรเจ้าและดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ในภัททกัปเสด็จมาโปรดและประทับรอยพระบาทในสถานที่เดียวกัน ได้แก่ อดีตพระพุทธรเจ้า 3 พระองค์และปัจจุบันพระพุทธรเจ้า 1 พระองค์ได้อุบัติขึ้นและประทับรอยพระบาทไว้แล้ว ส่วนพระศรีอาริยมุตไตรยอนาคตพุทธเจ้าจะมาประทับเป็นลำดับที่ 5 ความเชื่อนี้เกี่ยวข้องกับประเพณีบูชาพระพุทธรูปสี่รอย การเลื่อมใสศรัทธาและนมัสการพระพุทธรูปเป็นกริยาบุญอย่างหนึ่งที่ผู้ประพาศติจะได้อันส่งผลจากการกระทำนี้ ผู้ที่ปรารถนาในพุทธภูมิหรือนิพพานหากไม่สำเร็จในศาสนาพระโคตมพุทธเจ้าซึ่งมีกำหนด 5000 ปี มุ่งหวังจะไปเกิดในยุคพระศรีอาริยมุตไตรยที่โลกจะมีแต่

³⁰ สงวน โชติสุขรัตน์, รวบรวม, “ตำนานพระพุทธรูปสี่รอย (รังรุ้ง)” ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2515), น.434-438; ตำนานพระพุทธรูปบาทเขารังรุ้ง, สืบค้นเมื่อตุลาคม 2552 จาก <http://www.Lannaworld.com/story/legend/rangrung.htm> - 13k.

³¹ นิทานพญากาเผือก, สืบค้นเมื่อ 25 ตุลาคม 2552 จาก <http://www.Lannaworld.com/story/legend/rangrung.htm>-13k; และ http://branch.nlt.go.th/korat/d-library/index.php?p=show_detail&id=382

³² อุษณีย์ ธงไทย, จารึกและตำนาน หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์, (ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), น. 67.

ความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นพุทธศาสนิกชนจึงต้องดำรงสมาธิปฏิบัติ เร่งทำบุญเพื่อได้สมปรารถนาทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดำเนินในท้องถื่นได้บอกเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกในสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ว่า สถานที่หลายแห่งในดินแดนแถบนี้ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับรอยพระบาทและให้ความคุ้มครองผู้คนและบ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นและเติบโตต่อไป

ประเพณีบูชารอยพระพุทธรบาทในประเทศไทยสืบเนื่องมาจากคติการสร้างพระพุทธรบาทในอินเดียและลังกา³³ สันนิษฐานว่ารอยพระพุทธรบาทที่เก่าที่สุดในไทยกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 หลังจากนั้นไม่พบรอยพระพุทธรบาทอีกจนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อรับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาพบจารึกหลายหลักกล่าวถึงการบูชารอยพระพุทธรบาทที่สุโขทัยและล้านนา³⁴ รอยพระพุทธรบาทที่รอยนี้ไม่ได้พบทั่วไปในทุกที่ ในล้านนาพบรอยพระพุทธรบาทกำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20-21 ส่วนที่พบในภาคกลางของประเทศไทยนั้นเกือบทั้งหมดมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 23 รอยพระพุทธรบาทที่รอยในดินแดนประเทศไทยที่ปรากฏชัดเจนและมีอายุเก่าสูดนักวิชาการทางด้านศิลปะสันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21³⁵ ได้แก่ พระพุทธรบาทที่รอยเขาพระพุทธรบาทน้อย สุโขทัย โดยเฉพาะ พระพุทธรบาทที่รอยไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 มีจารึกระบุพระนามของอดีตพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ในภักทกัปไว้ที่แนวล่างของสันพระบาท นอกจากนี้ยังมีจารึกที่กล่าวพระนามอดีตพระพุทธเจ้าไว้ ได้แก่ แผ่นกรอบพระพุทธรบาทสำริดวัดเสด็จ กำแพงเพชร อายุราว พ.ศ.1970 ระบุพระนามอดีตพระพุทธเจ้ากำกับไว้ใต้ภาพพระพุทธเจ้า 13 พระองค์เริ่มตั้งแต่พระตันหังกรพระพุทธเจ้าจนถึงพระปทุมุตตรพระพุทธเจ้า และพระพุทธรูปปางประทับรอยพระพุทธรบาทซึ่งมีจารึกชื่ออดีตพระพุทธเจ้าและกำกับปีที่สร้างไว้ใน พ.ศ. 2025

วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ภาพที่ 11 จารึกที่สันพระบาทไม้ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่
ที่มา: นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้
และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, (ด้านสุทธการพิมพ์, 2533)

³³ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธการพิมพ์, 2533), น. 63

³⁴ ยอร์ช เซเดส์, "จารึกหลักที่ 8 จารึกเขาสุมณู" ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1-2 จารึกสุโขทัย, (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), น. 20.

³⁵ สุภัทรดิศ ดิสกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น.46; นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, น. 38.

ภาพที่ 12 พระพุทธรูปหล่อ วัดพระบาท
เขาน้อย สุโขทัย

ที่มา: พระพุทธรูปเขาน้อย สุโขทัย, สืบค้นเมื่อวันที่
25 ตุลาคม 2552 จาก <http://www.nationalmuseums.finearts.go.th/ramkhamhaeng/hilight.htm>

ภาพที่ 13 พระพุทธรูปเขารังรุ้ง เชียงใหม่
ที่มา: พระพุทธรูปเขารังรุ้ง, สืบค้นเมื่อ 25

ตุลาคม 2552 จาก <http://www.lannaworld.com/story/legend/rangrung.htm-13k>

สมัยอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 22-23 ปรากฏงานปฏิมากรรมและภาพจิตรกรรมรูปพระพุทธรูปหล่อในศาสนสถานหลายแห่ง เช่น ตำหนักพระพุทธรูปโฆษาจารย์วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา พระพุทธรูปหล่อไม้จำหลักภายในวัดพระธาตุลำปางหลวง ลำปาง และ พระพุทธรูปที่วัดป่าโมก อ่างทอง ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

ในพุทธศตวรรษที่ 24 สมัยรัตนโกสินทร์พบพระพุทธรูปหล่อหลายแห่งมีลักษณะเป็นรอยซ้อนเหลื่อมเล็กใหญ่ด้านซ้าย ด้านขวา หรือแนวนาน³⁶ เช่น พระพุทธรูปวัดนครหลวง อยุธยา พระพุทธรูปวัดบางกะพ้อม สมุทรสงคราม พระพุทธรูปวัดเกาะวาลุการาม ลำปาง พระพุทธรูปที่มณฑปวัดนครหลวง อยุธยา พระพุทธรูปวัดเขาพลอยแหวน จันทบุรี พระพุทธรูปวัดใหญ่อินทาราม ชลบุรี รวมถึงงานจิตรกรรมรูปพระพุทธรูปวางเรียงกันในแนวนานมีปรากฏให้เห็นในสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 24 ภาพพระพุทธรูปหล่อในพระบรมมหาราชวังและวัดพระธรรมกายวัดระฆังโฆสิตารามซึ่งไม่สามารถกำหนดอายุได้ชัดเจนว่าเขียนขึ้นเมื่อใด

นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูป เช่น พระมหาธรรมราชาลิไททรงจำลองพระพุทธรูปบนเขาสุมนภูฏาในลังกามาประดิษฐานในสุโขทัยและทรงให้ชื่อเขาแห่งนั้นว่า “สุมนภูฏา” ตามชื่อเขาคัคคิสิริทรีในลังกา ทรงปราบหัวเมืองและประทับที่เมืองสองแควหรือพิษณุโลกในปัจจุบันและทรงนำชาวเมืองสักการะพระพุทธรูป พระเจ้าเม็งรายและพระนเรศวรทรงสักการะพระพุทธรูปเขารังรุ้ง พระเจ้าทรงธรรมทรงส่งพระเถระไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมภูฏาลังกาและโปรดให้สืบหาจนพบรอยพระพุทธรูปในดินแดนประเทศไทยตามคำของพระเถระในลังกา พระองค์ทรงประกาศให้เขาสวรรณบรรพตที่พบรอยพระพุทธรูปนี้ว่าคือเขาสัจจพันธ์

ปฏิมากรรูปพระพุทธรูปหล่อและจารึกที่รอยพระพุทธรูปสอดคล้องกับความเชื่อในคัมภีร์ ตำนานปฏิมากรรม และประเพณีสักการะพระพุทธรูป ยืนยันได้ว่าความเชื่อนี้มีมาอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 20 แพร่หลายและมีอิทธิพลต่อสังคมในล้านนาสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์ในการช่วยส่งเสริมและสืบทอดคติทาง

³⁶ นันทนา ชูติวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, น. 63. วีรภัทร อารีศรี, พระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัลป์ การแสดงออกในงานศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ (ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), น. 24-32.

ศาสนาตามหลักพุทธธรรมให้ผู้คนทั่วไปยึดมั่นศรัทธา ประพฤติชอบ รวมถึงเชื่อมโยงอุดมคติทางศาสนากับอุดมการณ์ทางสังคมที่กษัตริย์ธรรมราชามีต่อสังคมดังที่จะกล่าวต่อไป

7. สาระพุทธธรรมกับอุดมคติของสังคม

พุทธประวัติในคัมภีร์ที่พระคันถรจนาจารย์ในล้านนาและอยุธยาจารย์ตำนานท้องถิ่นที่บ้านทีกเรื่องราวของผู้คนและบ้านเมืองรวมถึงงานศิลปกรรมและชนบประเพณีเนื่องในศาสนาชี้ให้เห็นว่าคติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าสืบทอดมาจากคติความเชื่อในพุทธศาสนาจากลังกาและปรับให้สอดคล้องกับสังคมไทย การรับรู้และสืบทอดเรื่องราวนี้ในสังคมไทยมีส่วนกำหนดโลกทัศน์และคตินิยมในการดำรงชีวิตให้มีวิถีปฏิบัติตามกรอบคิดทางพุทธศาสนาให้ผู้คนในสังคมเกิดศรัทธาและประพฤติชอบ การที่คัมภีร์พิเศษและตำนานในท้องถิ่นสนใจเรื่องอดีตพุทธเจ้ามากกว่าที่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกบอกถึงเจตนคติในการส่งเสริมความเชื่อความศรัทธาและปลูกฝังพุทธธรรมตามคติพุทธเถรวาทในเรื่อง “กรรม” และ “ไตรลักษณ์” เป็นความหวังที่แฝงอยู่ในคติการบำเพ็ญบารมีและกิริยาบุญเพื่อผลกับผู้ประพฤติดังในชาตินี้และชาติหน้า

พุทธประวัติเน้นให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีของผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าที่ต้องอาศัยศรัทธาอย่างแรงกล้าตามขั้นตอนจนสมบูรณ์ เรื่องราวทั้งหมดเป็นผลจาก “กรรม” ที่เป็นเหตุให้จำแนกและกำหนดให้สรรพสัตว์ทั้งหลายแตกต่างกัน เป็นไปและเกิดขึ้นอย่างอาศัยกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด กาลและเทศะในเหตุการณ์จึงเกิดขึ้นอย่างสืบเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคตเป็นกระบวนการเดียวกันที่เป็นส่วนหนึ่งของการรู้ธรรม เพราะการกระทำในอดีตและปัจจุบันถึงอนาคตนี้เป็นผลสืบเนื่องที่ต้องเป็นเช่นนั้น คัมภีร์ต่างๆ เช่น โสติดกัมมทานิทาน มูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ปฐมสมโพธิกถา และตำนานพระธาตุและพระพุทธบาท จึงแสดงให้เห็นว่าคนทั้งหลายได้เห็นธรรมจากการเกิด การดำรงอยู่ และการสูญสลาย อีกทั้งความเชื่อนี้ยังเป็นความหวังของผู้คนในศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้าซึ่งมีกำหนดอายุ 5000 ปีนี้ให้ตระหนักว่ามนุษย์กำลังอยู่ในเวลาที่พุทธศาสนามีสภาพอย่างไรและมนุษย์ควรจะทำ “กรรม” ใดในสภาพเช่นนั้น³⁷ ตำนานจึงเน้นย้ำเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม การทำบุญและประพฤติดนอยู่ในศีลธรรมเป็นวิถีทางที่ช่วยให้ไปสู่ภพภูมิที่ดี ดังนั้นสิ่งที่มนุษย์ควรทำในปัจจุบันคือการทำความดี มีศรัทธายึดมั่นในพุทธศาสนาเพื่อไปสู่ภพภูมิที่ดีหรือหลุดพ้นจากสังสารวัฏ³⁸

ส่วนเรื่องราวของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในช่วงเวลานานหลายกัปสงฆ์อยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาตินิยามลักษณะที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าทุกคนมีสภาพเป็นมนุษย์ที่ต้องอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาตินี้เป็นสากลไม่ต่างจากสิ่งทั้งหลายในจักรวาล พระพุทธเจ้าจำนวนมากที่นับจำนวนได้และไม่อาจประมาณนับได้ทุกพระองค์มีพระจริยาวัตรที่คล้ายคลึงกันมิได้อยู่นอกกฎแห่งนี้ พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ที่ต้องดับสูญ ฝ่ายพุทธเถรวาทเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ที่บำเพ็ญบารมีจนบรรลุโพธิญาณและเมื่อกายเนื้อไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตามกฎแห่งธรรมชาตินี้ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสรีระของพระองค์ไม่อาจดำรงอยู่ ศาสนาที่ทุกพระองค์ทรงโปรดเวไนยสัตว์ก็ไม่อาจดำรงอยู่อย่างนิรันดร์เช่นกัน ความจริงแห่งธรรมชาตินี้ที่ต้องเป็นเช่นนั้นเป็น “ไตรลักษณ์” ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา³⁹ สามัญญลักษณะที่เป็นจริงไม่ขึ้นกับกาลเวลา⁴⁰

³⁷สิงขะ วรรณสัย, แปล. พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก, (สถาบันวิจัยสังคม: เชียงใหม่, 2518), น. 127.

³⁸“ตำนานพระนางจามเทวี” ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 1 รวบรวมโดย สงวน โชติสุขรัตน์, (โอเดียนสโตร์: พระนคร. 2515), น. 73.

³⁹พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, ครั้งที่ 12, 2546, อ้างอิง http://www.84000.org/tipitaka/dic/v_seek.php?text=ไตรลักษณ์.

⁴⁰พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 12, (2546) สืบค้นเมื่อธันวาคม 2553 จาก http://www.84000.org/tipitaka/dic/d_seek.php?text=อภิลักขิต.

เรื่องราวและขั้นตอนที่ต้องดำเนินไปในกระบวนการเดียวกันนี้เป็นไปในทางเสื่อมลง สังคมและมนุษย์ค่อยๆ เสื่อมลงตามลำดับ มนุษย์ละเว้นการทำความดีทำให้มนุษย์รับรู้ธรรมได้น้อยลงเรื่อยๆ อายุลดน้อยลงเรื่อยๆ เกิดความวิปริตต่างๆ⁴¹ แนวคิดทางศาสนาในสังคมไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 เชื่อว่าศาสนา ผู้คน และสังคมที่เสื่อมถอยลงตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ความเสื่อมสูญพระปริยัติ การปฏิบัติ การตรัสรู้มรรคและผล สมณเพศ และพระธาตุเหล่านี้เป็นสภาวะที่สรรพสิ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป เกิดใหม่แล้วดับไปอีกเป็นเช่นนี้เรื่อยไปไม่สิ้นสุด

เรื่องราวในพุทธประวัติเน้นให้เห็นผลของการกระทำเป็นความหวังที่แฝงอยู่ในคติการบำเพ็ญบารมี การบำเพ็ญบารมีต่างๆ ได้แก่ ศีลบารมี เนกขัมมบารมี สัจจบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี การทำความดีตามหลักกิริยาบุญ เช่น การแสดงธรรม การถวายทานบูชาด้วยสิ่งของต่างๆ อาภรณ์ อาหาร ของหอม แสงสว่างดนตรี ผ้า การบูชาอดีตพุทธเจ้า การบูชาพระธรรม บูชาพระธาตุและพระพุทธรูป การรักษาศีล การสรรเสริญพระพุทธรูป ฟังธรรม การคัดลอกกรณียะหรือจดจำพระไตรปิฎก ตำนาน สร้างหรือปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน ศาสนวัตถุเหล่านี้ส่งผลต่อผู้ประพฤติ พุทธธรรมเป็นหลักยึดในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนมุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือ “นิพพาน” เพื่อพัฒนาจิตใจไปสู่อุดมคติทางศาสนาที่เป็นหนึ่งเดียวกับอุดมคติทางสังคมของผู้คนทั่วไปและผู้ปกครอง การเลื่อมใสศรัทธาในคำสอนของพุทธศาสนา การทำความดีตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ผลแห่งกิริยาบุญที่กระทำส่งผลให้ผู้ประพฤติตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ประกอบด้วยยศบรรดาศักดิ์ มีสมบรูณ์ด้วยปัญญาและทรัพย์สินเงินทอง ปราศจากโรคภัยและภัยอันตรายต่างๆ ทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน หากบุญยังไม่สมบรูณ์ก็จะได้เกิดและได้มรรคผลในศาสนาของพระศรีอาริยมุตไตรยอนาคตพุทธเจ้า ดังปรากฏในคำอธิบายฐานให้ผลบุญที่กระทำให้ “ได้เป็นพระพุทธเจ้า” “ให้ได้นิพพาน” และ “ให้ได้เกิดในยุคพระศรีอาริยมุตไตรย” รวมถึงการปฏิบัติตามชนบประเพณีทางศาสนา เช่น ประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูป ประเพณีบูชาพระพุทธรูปด้วยแสงสว่างจากภาชนะ “ผางประทีป” และประเพณีสงฆ์พระธาตุ เป็นต้น

คติอดีตพุทธเจ้าจึงเป็นความหวังที่แฝงอยู่ในคติการบำเพ็ญบารมี และการทำความดีตามหลักกิริยาบุญ ซึ่งมีอิทธิพลต่อศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โน้มน้าวให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปและผู้ปกครองให้ประพฤติชอบ สืบทอดประเพณีรำลึกถึงพระพุทธรูปในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

8. ธรรมราชากับอุดมการณ์ผู้ปกครอง

เรื่องราวของผู้คนและบ้านเมืองในท้องถิ่นถูกเชื่อมโยงเข้ากับพุทธประวัติ โดยศูนย์กลางของเรื่องราวในคัมภีร์พิเศษและตำนานคือชมพูทวีป เน้นเฉพาะราชธานีที่เป็นศูนย์แห่งความเจริญของโลกพุทธศาสนาซึ่งเคลื่อนย้ายจากเมืองกิลกิสต์ในอินเดียมาสู่ลังกาและดินแดนประเทศไทย⁴² คติกษัตริย์ตามแนวคิดในพุทธศาสนา ภายหลังจากกษัตริย์ทรงทำหน้าที่จรรโลงธรรมดั่งที่ทรงพระนามหรือกล่าวถึงด้วยพระนาม “พญาธรรม” หรือ “ธรรมิกราช”⁴³ กษัตริย์ผู้ทรงธรรมเป็นคุณสมบัติสูงสุดของกษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนาหลังการวางตัว การไม่ตั้งมั่นในธรรมของกษัตริย์นำมาสู่ความวิบัติและการล่มสลายของบ้านเมือง ซึ่งในศาสนาพระโคตมพุทธเจ้าที่มีกำหนดอายุ 5,000 ปี มีพญาธรรมมิกราชมาบังเกิดมาแล้วจำนวนมาก

คติความเชื่อนี้จึงสอดคล้องกับพัฒนาการของบ้านเมืองที่รับนับถือพุทธศาสนาเถรวาทตั้งแต่ในพุทธศตวรรษที่ 6-7 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 ผู้นำของบ้านเมืองเหล่านั้นรับวัฒนธรรมอินเดียมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตน พัฒนาการของบ้านเมืองจึงเป็นไปในทิศทางทางการเมืองการปกครองที่มีศูนย์

⁴¹ เตภูมิกถา, (นันทบุรี: กรมศิลปากร, 2515), น. 315.

⁴² “ตำนานพระพุทธบาทเขารังรุ้ง” ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 2 รวบรวมโดย สงวน โชติสุขรัตน์, น. 417; รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย แสง มณีวิฑูร, น. 41, 58, 89.

⁴³ ศรีศักร วัลลิโภดม, “คติกษัตริย์สมมติราช มหาสมมติเทพ” เมืองโบราณ (ปีที่ 32 ฉบับที่ 3, 2549), น. 10. ศรีศักร วัลลิโภดม, สยามประเทศ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2539), น. 286-302.

รวมอยู่ที่กษัตริย์ตามคติธรรมราชา การอธิบายถึงพญารามมิกราชที่อุบัติขึ้น ได้แก่ พระเจ้าอโศกในราวพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอนุรุทแห่งพุกามในราวพุทธศตวรรษที่ 17 และจะได้บังเกิดพญารามมิกราชอีกพระองค์ในล้านนาและอยุธยาในช่วงกึ่งพุทธกาล ตำนานในล้านนาเน้นให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เพราะพญารามมิกราชจะมาเป็นพี่ของผู้คนในสังคม คติธรรมราชาจึงมีอิทธิพลต่อการอธิบายความชอบธรรมในการปกครองและเป็นอุดมคติผู้ปกครองตั้งปรากฏพระนามของกษัตริย์ในพม่า สุโขทัย ล้านนา รวมถึงอยุธยาต่างเฉลิมพระเกียรติตั้ง “พญารามมิกราช” เพราะกษัตริย์ผู้ทรงธรรมทรงมีบทบาทสำคัญที่สุดที่กำหนดความเป็นไปของบ้านเมืองที่ทุกคนดำรงอยู่⁴⁴ เช่น ความปกติของสภาวะทางธรรมชาติไม่ว่าเรื่องฝนตกต้องตามฤดูกาล การทำมาหากินหรือทรัพย์สินมั่งคั่งบริบูรณ์ ตำนานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-21 ต่างกล่าวเชื่อมโยงเหตุการณ์บ้านเมืองกับพุทธศาสนาและเน้นบทบาทของกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งที่ได้อุปถัมภ์พุทธศาสนาเป็นพิเศษ เช่น มูลศาสนาวัดสวนดอกเน้นที่พระเจ้ากือนา ชินกาลมาลีปกรณ์เน้นที่พระเจ้าติโลกราช และจามเทวีวงศ์เน้นที่พระเจ้าอาทิตย์ราช รวมถึงงานที่แต่งขึ้นในอยุธยาและรัตนโกสินทร์ เช่น โองการแข่งน้ำ กฎหมายตราสามดวง รวมถึงตำนานและพงศาวดาร

การผสมความเชื่อในพุทธศาสนากับความเชื่อและเหตุการณ์ในท้องถิ่นโดยผนวกเรื่องราวของอาณาจักรกับพุทธจักรคือชมพูทวีปผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น การตั้งชื่อบ้านเมืองสถานที่ในตำนานเป็นชื่อเดียวกัน พุทธทำนายหรือคำพยากรณ์บ้านเมืองที่พระพุทเจ้าเสด็จไปและทำนายอนาคตของบ้านเมืองที่จะเกิดขึ้น ผู้ปกครองบ้านเมืองได้รับความคุ้มครองจากพุทธานุภาพของพระพุทเจ้าและพลังลี้ลับเหนือธรรมชาติ อาทิ อธิบายว่าพระพุทเจ้าเสด็จจากภูเขาสุวรรณบรรพตไปในที่ใกล้ป่ามีหนองน้ำใหญ่เรียกว่าหนองโสน และพยากรณ์ว่ามดเล็กตัวหนึ่งต่อไปในอนาคตกาลข้างหน้าจะได้บังเกิดเป็นกษัตริย์มีศักดิ์านุภาพมากสร้างราชธานีอยู่ ณ ตำบลหนองโสนให้เป็นบ้านเมืองที่สมบูรณ์และจะได้บำรุงพุทธศาสนาและรอยพระบาทบนยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้นให้รุ่งเรือง ในกาลต่อมาพระเจ้าอุทองทรงประกาศว่าพระองค์คือมดเล็กตัวนั้นและเป็นผู้สร้างกรุงและบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองสืบไปตั้งคำพยากรณ์ที่พระองค์ทรงพยากรณ์ไว้⁴⁵

พุทธศาสนามีบทบาทในการสร้างความชอบธรรมทางการปกครองให้กับสถาบันกษัตริย์ การอธิบายที่มาแห่งพระราชานุภาพทั้งทางโลกและทางธรรม การเน้นฐานะดินแดนเหล่านั้นให้เป็น “ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทเจ้าเคยเสด็จมา” แสดงถึงพระราชอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองเหนือดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์นั้น จารึกและพงศาวดารกล่าวถึงกษัตริย์หลายพระองค์ที่ทรงมีพระจริยาวัตรบูชารอยพระพุทบาทซึ่งเป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่แสดงสถานะอันชอบธรรมทางการปกครอง ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาได้เปลี่ยนสถานะดินแดนที่เชื่อว่าพระพุทเจ้าเสด็จมาโปรดให้เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับความคุ้มครองจากพุทธานุภาพของพระองค์ การได้พบและนมัสการพระพุทบาทในดินแดนที่ปกครองอยู่จึงเกี่ยวข้องกับบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ ดังเห็นได้จากการจำลองรอยพระพุทบาท การเสด็จไปนมัสการพระพุทบาท และการคั่นหารอยพระพุทบาทตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-23 เช่น พระมหาธรรมราชาลิไททรงจำลองพระพุทบาทบนเขาสุมณภูในลังกามาประดิษฐานในสุโขทัยใน พ.ศ. 1902 และทรงให้ชื่อเขาแห่งนั้นใหม่ว่า “สุมณภู” ตามชื่อเขาศักดิ์สิทธิ์ในลังกา ทำให้เปลี่ยนสถานะสุโขทัยเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทเจ้าเสด็จมาโปรดและให้ความคุ้มครอง จารึกเขาสุมณภูกล่าวถึงการแห่พระพุทบาทขึ้นเขา⁴⁶ และเมื่อพระมหาธรรมราชาลิไททรงปราบหัวเมืองและประทับที่เมืองสองแควหรือพิษณุโลกในปัจจุบันทรงนำชาวเมืองสักการะพระพุทบาทนี้ ในสมัยอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 22 เอกสารหลายฉบับได้กล่าวถึงการเสด็จนมัสการรอยพระพุทบาท เช่น คำให้การของขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงสมเด็จพระ

⁴⁴ ตำนานมูลศาสนา, น. 144; สิงฆะ วรรณสัย, แปล. พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก, น.16. “ตำนานพระนางจามเทรี” ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 2 รวบรวมโดย สงวน โชติสุขรัตน์, น. 72.

⁴⁵ คำให้การชาวกรุงเก่า” ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา, น. 51, 54-56.

⁴⁶ ยอร์ช เซเดส์, “จารึกหลักที่ 8 จารึกเขาสุมณภู” ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1-2 จารึกสุโขทัย, (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), น. 20.

พระนเรศวรทรงยกทัพไปเมืองหางและเสด็จขึ้นไปนมัสการ “พระพุทธรูปทรงเครื่อง”⁴⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงพระเจ้าทรงธรรมทรงส่งพระเถระไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสมณภูมิลังกา เมื่อพระเถระรูปนั้นกลับมาได้ทูลเรื่องที่ทราบจากลังกาวาในเมืองไทยมีรอยพระพุทธรูปเช่นกัน พระองค์โปรดให้สืบหาจนพบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตจึงได้ประกาศว่าเขาที่พบรอยพระพุทธรูปนี้คือเขาสัจจพันธ์ พระพุทธรูปรอยที่ค้นพบในสมัยพระเจ้าทรงธรรมนี้ถือเป็นรอยพระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดเพราะพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ตั้งแต่สมัยอยุธยาสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ดังนั้นความหมายของ “ธรรม” ของราชาตามที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารในล้านนา อยุธยาและรัตนโกสินทร์จึงไม่ได้หมายถึงเพียงพระจริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติตามธรรมสำหรับพระราชอาทิ “ทศพิธราชธรรม” และ “จริยวัตร 12” ซึ่งสอดคล้องกับบารมี 10 ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ สัจจะ อธิษฐาน วิริยะ เมตตา ปัญญา อุเบกขา และเนกขัมมะ อันเป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดเท่านั้น และไม่ใช่เพียงการตั้งอยู่ในธรรม การอุปถัมภ์พุทธศาสนาและการเผยแผ่ศาสนาสู่ชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีความหมายอย่างกว้างๆ หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองที่มีเป้าหมายอยู่ที่ความยุติธรรมให้สังคม โดยเชื่อมโยงอุดมคติทางศาสนากับอุดมการณ์ทางสังคม หรือกล่าวได้ว่าธรรมเป็นกระบวนการทางสังคมที่กษัตริย์ธรรมราชามีต่อสังคม

9. สรุปและส่งท้าย

คติความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้าเป็นระบบความคิดที่มีอยู่ทั้งในคัมภีร์เถรวาทและเถรวาทที่มีความเห็นไปทางพุทธมหายาน เท่าที่ปรากฏหลักฐานจากคัมภีร์ ตำนาน งานจิตรกรรมบนฝาผนัง ที่ศาสนสถานและพระพุทธรูปปฏิมากรรมรูปรอยพระพุทธรูปรวมถึงประเพณีนมัสการพระพุทธรูปชี้ให้เห็นว่าความเชื่อนี้ได้ปรับเข้ากับคติความเชื่อในท้องถิ่นอย่างน้อยตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20

คติความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้าสืบเนื่องมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์พิเศษที่กล่าวถึงพระประวัติของพระโคตมพุทธเจ้า เรื่องราวนี้มีแทรกอยู่ในพระสูตรต่างๆ อาทิ มหาปทานสูตร อาฏานาฏิยสูตร และส่วนพุทธประวัติที่เป็นเรื่องราวเฉพาะที่สำคัญคือพุทธวงศ์และอรรถกถาพุทธวงศ์ซึ่งเป็นต้นแบบของคัมภีร์พุทธประวัติในยุคหลัง กล่าวถึงเรื่องราวของอดีตพุทธเจ้า 24 พระองค์และ 27 พระองค์ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีมาอย่างอุกฤษฏ์และสมบูรณ์ ทรงได้พบและได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ว่าจะได้สำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้า เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่มายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงไทย คัมภีร์พิเศษที่แต่งขึ้นและแพร่หลายในล้านนาและอยุธยาในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เช่น สัทธรรมสังคหะ ชินมหานิทาน ปฐมสมโพธิ และพุทธานุประวัติยังคงดำเนินเรื่องตามพุทธวงศ์และอรรถกถาพุทธวงศ์ นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์พิเศษที่เป็นเรื่องราวเฉพาะอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเห็นไปทางพุทธมหายาน เช่น สัมภารวิบาก สัมปิตติมหานิทาน โสติดถกิมหานิทาน ชินกาลมาลีปกรณ์ และมูลศาสนา เน้นเรื่องราวพุทธประวัติในอดีตชาติซึ่งมีพระพุทธเจ้าอุบัติมาแล้วจำนวนมาก คัมภีร์พิเศษกลุ่มนี้สนใจแสดงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติที่ไกลออกไปกว่าอดีตพุทธเจ้าที่พระโพธิสัตว์ได้พบและได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้สำเร็จเป็นพระโคตมพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก โดยย้อนอดีตชาติไปไกลตั้งแต่ปฐมปณิธานที่โพธิสัตว์คิดปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าครั้งแรก คัมภีร์พิเศษทั้งสองกลุ่มเผยแพร่ในล้านนา สุโขทัย อยุธยาและสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

โดยสาระหลักเรื่องราวของอดีตพุทธเจ้าคือ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ความเกี่ยวข้องกันระหว่างอดีตพุทธเจ้ากับพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นหนึ่งในขั้นตอนการบำเพ็ญบารมีของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในศาสน

⁴⁷ “คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง” ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2459), น. 334.

ของอดีตพุทธเจ้าหลายพระองค์ การบำเพ็ญบารมีอย่างอุกฤษฏ์และสมบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ ศรัทธาที่มีต่อการเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งใช้เวลายาวนานหลายกัปสงไสย ได้พบอดีตพระพุทธเจ้าและได้รับคำพยากรณ์จากพระองค์ว่าจะได้บรรลุเป็นพระโคตมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ผู้พบความรู้ที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ แม้พุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรคล้ายคลึงกันและส่วนที่แตกต่างกันและเรื่องราวซับซ้อนขึ้นตลอดเวลาและการบำเพ็ญบารมี แต่โดยรวมแล้วเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ยังคงเป็นพระประวัติของพระโคตมพระพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์ที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นของผู้แสวงหาความรู้และพบความรู้ันั้น อีกทั้งยังรวมถึงพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้า

ความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้ามีอิทธิพลต่องานสร้างสรรค์ที่เกิดจากแรงบันดาลใจทางศาสนา เช่น ตำนานจิตรกรรมบนฝาผนังและพระพุทธรูป รุปรอยพระพุทธบาทรวมถึงประเพณีนมัสการพระพุทธบาทสี่รอย ตำนานโดยเฉพาะตำนานพระธาตุและพระพุทธบาทเชื่อมโยงคติพุทธศาสนากับความเชื่อในท้องถิ่นโดยยกสถานะดินแดนแห่งนั้นที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับความคุ้มครองและเจริญรุ่งเรือง ภาพพระพุทธรเจ้า 3 พระองค์ 6 พระองค์ 24 พระองค์ 27 พระองค์ และมากกว่า 27 พระองค์บนจิตรกรรมฝาผนังในกรุปรางค์ อุโบสถและพระพุทธรูป และรุปรอยพระพุทธบาทสี่รอยรวมถึงประเพณีนมัสการพระพุทธบาทของพุทธเจ้าที่อุบัติร่วมกับพระโคตมพุทธเจ้าในภัททกัปนี้ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ คติการบำเพ็ญบารมีในคัมภีร์เถรวาทและบทบาทที่มีต่อสังคมไทยในการส่งเสริมและสั่งทอความคิดในสังคมตามคติพุทธศาสนาในสารธรรมในเรื่อง “กรรม” และ “ไตรลักษณ์” ที่เป็ความหวังแฝงอยู่คติของการบำเพ็ญบารมีและการประพฤติชอบกระทำกริยาบุญเพื่อผลที่นำไปสู่นิพพาน และความศรัทธาในพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ที่ปกป้องคุ้มครองผู้คนและบ้านเมือง โดยเชื่อมโยงบารมีของพระพุทธเจ้ากับอุดมการณ์ทางสังคมทั้งในระดับทั่วไปและผู้ปกครอง เป็ความหวังที่แฝงอยู่ในคติการบำเพ็ญบารมีและอานิสงส์ของการทำบุญ เป็กระบวนการทางสังคมที่กษัตริย์ธรรมราชามีต่อสังคมที่นำพามาซึ่งความรุ่งเรืองหรือความเสื่อมของบ้านเมือง

คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าปรับเข้ากับคติความเชื่อในท้องถิ่นอย่างน้อยตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20 มีอิทธิพลกำหนดกรอบคิดในสังคมไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 ก่อนที่กรอบคิดทางพุทธศาสนาจะถูกท้าทายจากระบบคิดแบบเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันแม้อย่างปรากฏศาสนวัตถุและจารีตประเพณีนั้นอยู่ แต่เรื่องราวอดีตพุทธเจ้า ภาพพระพุทธรเจ้าหลายพระองค์ รุปรอยพระพุทธบาทสี่รอยรวมถึงประเพณีบูชารอยพระพุทธบาทเช่นที่ผ่านมามีไม่เป็นที่รับรู้มากนัก อีกทั้งในแต่ละท้องถิ่นยังปรับให้สอดคล้องกับพื้นที่และสังคมปัจจุบัน คติอดีตพุทธเจ้าคงมีความหมายต่อสังคมและมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป

บรรณานุกรม

- กัตัญญ ชูชื่น. (2525). *พระเจ้าเลียบโลก: บทวิเคราะห์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (26-27 พฤษภาคม 2544). *ประชุมจารึกวัดโพธิ์*. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภช หิรัญบัฏและฉลองอายุวัฒนมงคล 85 ปี พระธรรมปิฎกยาดี (ถาวร ตีสานุกโร).
- จารุณี อินเฒ่า. (2545). พระบฏ ภูมิปัญญาไทยในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. *ศิลปากร* 45(1): 25-45.
- จุฬารัตนโสภณ. (2526). *โศกตถกัมมทานิทาน*. ตรวจชำระและแปลโดยบรรจบ บรรณรุจิ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม.
- ชินมทานิทาน. (2503). จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัย เฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2504). *ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด*. กรุงเทพฯ: อรุณ.
- _____ และ นริศรา นววิจิตร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505). *สาส์นสมเด็จ* (เล่มที่ 17). กรุงเทพฯ: อรุณ.
- ตำนานพระพุทธบาทเขารังรุ้ง ตำนานพระเจ้าเลียบโลก. สืบค้นเมื่อตุลาคม 2552, จาก <http://www.thaistudy.hula.ac.th/m7/VS-P1Y1/08.html>
- ตำนานพระพุทธบาทศรีอยุธยา. (2539). พระนคร: วัดราชธานี.
- ตำนานพระพุทธบาทศรีอยุธยา. สืบค้นเมื่อตุลาคม 2552, จาก <http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?viewtopic.php?t=14761>
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2502). *วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.
- ธีรราชย์ อักษรดิษฐ์. (2552). ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา. กรุงเทพฯ: ธารปัญญา.
- นาคประทีป, ตรวจและชำระ. (2471). *สมภารวิพาก*. พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
- นันทนา ชุตินันท์. (2533). *รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. กรุงเทพฯ: ด้านสหราชอาณาจักรพิมพ์.
- บำเพ็ญ ระวิน. (2535). *ปฐมสมโพธิกถา* สำนวนล้านนา. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2529). *พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- _____. (2532). *พระโพธิสัตว์สิทธัตถะกับพระพุทธเจ้าในอดีต*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬารัตนการ.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2536). *พระปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ.
- ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา. (2459). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ.
- ประชุมตำนานพระธาตุ และภาคที่ 2. (2513). ธนบุรี: โรงพิมพ์เจริญสิน.
- ประจักษ์ อัครวิรุฬห์การ. (2546). *โพธิสัตว์จรรยา มรรคาเพื่อมหาชน*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประยูร อุลุชาฎะ. (2530). *จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายระยะแรกสกุลช่างนนทบุรี วัดชมพูเวก และวัดปราสาท*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- _____. (2543). *จิตรกรรมอยุธยา*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ประโยชน์ สังกสิน. (2542). *พระพุทธเจ้าในพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล, สาขาวิชาเปรียบเทียบ.
- พุทธโฆสเถระ. (2530). *นิทานกถา พระพุทธประวัติตอนต้น*. แปลและเรียบเรียงโดย ธนิต อยู่โพธิ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระพรหมคุณาภรณ์. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ครั้งที่ 12). สืบค้นเมื่อธันวาคม 2553, จาก <http://www.84000.org/>

พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ. (2482). ตำนานมูลศาสนา. แปลโดย สุต ศรีสมวงศ์ และพรหม ขมาลา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยัมศรี.

พระยาพจนานุกรม, แปล. ชินกาลมาลี. (ร.ศ.127). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ.

พุทธบริษัท. ชินาลังการ. แปลและอธิบายโดยพระคณสาราภิวงส์. สืบค้นเมื่อธันวาคม 2553, จาก <http://www.wattamaoh.com/download/ชินาลังการ%20Jina.pdf.org/tipitaka/>

พระมหานาม. (2451). มหาวงศ์พงษาวดารลังกาทวีป. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดาและคนอื่นๆ. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.

พระศาสนโศภณ. (2519). สวดมนตร์แปล. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เพื่อ หริพิทักษ์ และอนันต์ วิริยะพินิจ. (2531). การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังของไทย. กรุงเทพฯ: ไทยคดีศึกษา.

ภาณุพงษ์ เลาสสม. (2541). จิตรกรรมฝาผนังล้านนา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

มธุรัตถวิลาสณี อรรถกถาพุทธวงศ์ (บาลี-ไทย) ภาค 1 ฉบับภูมิพโลภิกขุ. (2528). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภูมิพโลภิกขุ.

มนวิภา เจียจันทร์พงษ์. (2523). รายงานการวิจัยการศึกษาเอกสารเรื่องตำนานพระพุทธบาทและพระธาตุ. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ยอร์ช เซเดส์. (2477). ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1-2 จารึกสุโขทัย. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

ระเบียบท้าวตรสวดมนต์ฉบับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์. (2514). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์.

รัตนปัญญาเถระ. (2550). ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดยแสง มนวิฑูร. กรุงเทพฯ: ราไทยเพลส.

วีรภัทร อารีศรี. (2549). พระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์ การแสดงออกในงานศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์. ปรินญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ.

ศิลป์ พีระศรี. (2502). จิตรกรรมบนผืนผ้าหรือพระบฏ. ศิลปากร 3(4): 39-45.

ศิลปากร, กรม. (2538). จิตรกรรมจังหวัดอยุธยา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ศิลปากร, กรม. (2533). ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่กองโบราณคดี. จิตรกรรมไทย ประเพณี: จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

_____. (2535). จิตรกรรมสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2549). คติกษัตริย์สมมติราช มหาสมมติเทพ. เมืองโบราณ 32(3): 7-10.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2539). สยามประเทศ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2515). ประชุมตำนานลานนาไทย. กรุงเทพฯ: พิศนาคะการพิมพ์.

สน สีมাত্রัง. (22-25 สิงหาคม 2533). ปัญหาการศึกษาภาพอดีตพุทธเจ้าจำนวนมากในจิตรกรรมฝาผนัง สมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์. เอกสารประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องกรุงศรีอยุธยา: ศูนย์ศึกษาอารยธรรมไทยประวัติศาสตร์อยุธยา.

สันติ เล็กสุขุม. (2542). ศิลปะอยุธยา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สิงฆะ วรณสัย, แปล. (2518). พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม.

สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์และจริยาปิฎก (บาลี-ไทย) ฉบับภูมิพโลภิกขุ. (2527). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภูมิพโลภิกขุ.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2533). วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สุภาพรณ ฒ บางช้าง. (2526). *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภารการพิมพ์.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2539). *สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แสง มนวิฑูร. (2501). *อดีตพุทธเจ้า. จิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดอยุธยา*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อุษณีย์ ธงไชย. (2504). *จารึกและตำนาน: หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์*. เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Crocco, Di., and McKeen, V. (2004). *Footprints of the Buddhas of this Era in Thailand*. Bangkok: The Amarin.
- Edward, C. (1965). *Buddhism: Its Essence and Development*. Newyork, NY: Harper&Row.
- _____. (1983). *Buddhist Thought in India: Three Phases of Buddhist Philosophy*. London: Routledge.
- Etienne, L. (1988). *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Saka Era*. Sara Webb-Boin (Translator). Belgium: Universite catholique de Louvain Press.
- Hirakawa, A. (1990). *A History of Indian Buddhism: From Sakyamuni to Early Mahayana*. Hawaii, HI: University of Hawaii Press.
- Kalupahana, D.J. (1975). *Buddhist Philosophy: A Historical Analysis*. Honolulu, HI: The University of Hawaii.
- Kanai Lal, H. (1981). *History of Theravada Buddhism in Southeast Asia*. New Delhi: Mono Hall.
- Nalinaksha, D. (1980). *Early History of the Spread of Buddhism and the Buddhist Schools*. New Delhi: Rajesh.
- Thomas, E.J. (1953). *The History of the Buddhist Thought*. London: Routledge & Kegan Paul.